

A L F R E D   Z N A M I E R O W S K I

ORZEŁ BIAŁY

Znak państwa i narodu

WYDAWNICTWO / BAJKA

Spis treści

Przedmowa – I my, Orły Białe...	5
Kalendarium	7
Pradawny symbol	12
Legenda o orlim gnieździe	14
Herb Orzeł Biały	16
Jaki orzeł?	18
Kolory polskiego herbu	20
Kształt Orła Białego na przestrzeni wieków	22
Herb Polski odrodzonej po rozbiorach	28
Godło czy herb?	33
Herby Rzeczypospolitej Obojga Narodów	34
Polska chorągiew	38
Barwy narodowe	43
Polskie flagi i bandery	47
Orzeł wojskowy	49
Orły dla zasłużonych	53
Orzeł Biały symbolem narodowym	57
Znaki ziem polskich	60
Herby województw i powiatów	64
Znaki Wojska Polskiego	68
<i>Ustawa o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych</i>	72
Podnieść flagę!	76
Słowniczek heraldyczno-weksylologiczny	84
Bibliografia	92
Źródła ilustracji	94

Przedmowa

I my, Orły Białe...

Wiel. 17.
Król Polski (do 1572 r. polski) siedzi na białym koniu.
— Herbarz Złotego Runa.

W zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie znajduje się niezwykła grafika, wzorowana na piętnastowiecznej ilustracji z *Herbarza Złotego Runa*, przedstawiająca króla Polski w stroju turniejowym. Niezwykłość ukazania postaci polega na tym, że zarówno szata władcy siedzącego na koniu zrywającym się do skoku, jak i kropierz wierzchowca są czerwone z kilkakrotnie powtórzonymi haftowanymi polskimi orłami. Również naramienniki i przypominający zwiewny ornat czerwony płaszcz króla wzbogacone są takimi samymi orłami, zaś nad jego koroną widzimy orła w koronie – niczym gołębicę, która lada moment ma wznieść się ku górze i pociągnąć za sobą jeźdźcę.

Nie znam opisu ikonograficznego i ikonologicznego tej grafiki, ale pokuszę się o pewną interpretację tego obrazu. Siedzącego na koniu władcę w koronie, z berłem w ręku, chroni zmultiplikowany Orzeł Biały – z rozpostartymi skrzydłami i otwartym dziobem. Chroniąc króla potęgą swych skrzydeł przed potencjalnymi przeciwnikami, pozwala mu jednocześnie podbić konia, wznieść się ponad, wyżej, czyli dokonać więcej.

Kogo de facto chroni Orzeł Biały? Król nie jest tylko osobą, jest przede wszystkim władcą, a zarazem symbolem kraju – Ojczyzny do wielkich zadań powołanej. Orzeł Biały chroni, ale zarazem skłania do czynienia dobra króla walczącego lub gotowego do walki w imieniu wspólnoty, za którą jest odpowiedzialny, i do walki za nią – za Naród.

Ciekawe, że zmultiplikowany Orzeł Biały jest wokół władcy, tak jakby potencjalne zagrożenie płynęło na niego i jego Królestwo zewsząd, z czterech stron świata, nie tylko z jednej. Opieka Orła Białego jest więc kompletna.

Patrząc na drobną postać króla i na jego wierzchowca, można też dojść do wniosku, że bez tej wszechobecnej ochrony orła nie da on sobie rady. Orzeł Biały w koronie umieszczony na czerwonym polu herbowym zdaje się być nie tylko – i aż – godłem i herbem Polski, ale także definicją państwa. Król i jego wierzchowca są zatem symbolem terytorium Polski.

„Boże, zbaw Polskę” – te słowa znajdują się na szarfię wijącej się pod herbem powstania styczniowego, na którym widnieją trzy godła: Orzeł Biały w koronie, Pogoń i św. Michał Archanioł. Walka o niepodległość staje się więc wyzwaniem, modlitwą i celem.

W 2013 roku przy szczątkach jednego z żołnierzy podziemia antykomunistycznego, wydobytych podczas prac ekshumacyjnych, znaleziono – na wysokości jego mostka – pierścień z orłem w koronie i napisem w otoku: „Boże, chroń Polskę”. Pochodził on być może z czasów Polski Odrodzonej, a w rodzinie tego Niezłomnego przechowywany był jak relikwia. Wyklęty przez reżim komunistyczny bohater polknął go zapewne tuż przed egzekucją, by pamięć o nim i o jego życiu nie zaginęła. By trwała pamięć o ideach, dla których w latach 1939–1963 ginęli tacy jak on, najwierniejsi synowie Ojczyzny.

Być może bezwiednie żołnierz ten przeniósł ponad pokoleniami godło i herb Polski wraz z zobowiązaniem do modlitwy: „Boże, chroń Polskę”. Zobowiązanie to płynie jak rzeka ku morzu, którego nie widzimy, gdyż jest poza naszym horyzontem; płynie ze źródła – z czasów Mieszka I do naszych dni – byśmy w Bogu widzieli Pierwszego Miłosiernego Władcę, chroniącego nas, nasze dzieci i dobytek – Ojczyznę, wolne i niepodległe dziś państwo polskie.

Modlitwa do Boga staje się zatem pierwszą tarczą, bez której jesteśmy zbyt słabi, by udźwignąć zobowiązanie mające już 1050 lat. Tak jak ten król w zbroi, posiadający rumaka i otoczony ze wszystkich stron wizerunkami Orła Białego, jest wciąż zbyt słaby, by dobro wygrało ostatecznie ze złem. Dzieje Polski pokazują to dobitnie.

Zapraszam do lektury tej wspaniałej książki i wczytywania się zarówno w tekst Alfreda Znamierowskiego, jak i w obraz – sylwetki Orła Białego w koronie, dzielnego ptaka, którego nie jest w stanie oślepić nawet słońce, zdolnego pokonać każdego węża! Warto przejrzeć tę książkę nie jeden raz, warto wracać do niej i czytać strona po stronie, by lepiej zrozumieć Polskę i swoją miłość do Niej. I siebie. Bo my też jesteśmy jak te Orły Białe, co niosąc koronę na głowach, wspierać mamy Ojczyznę. I nie dać sobie zdjąć tej korony.

prof. dr hab. Jan Żaryn
Senator Rzeczypospolitej Polskiej

Kalendarium

- ok. 3000 p.n.e. w Indiach, a później w Persji i Mezopotamii orzeł zaczyna być postrzegany jako symbol boskości, śmiałości i zwycięstwa
- ok. 1800 p.n.e. Hetyci przyjmują znak dwugłowego orła za swój symbol państwowy
- ok. 750 p.n.e. w Grecji orzeł zostaje uznany za towarzysza i posłańca najwyższego boga – Zeusa
- 104 p.n.e. konsul Gajusz Mariusz ustanawia orła głównym znakiem wojsk rzymskich; umocowany na drzewcu srebrny lub brązowy orzeł miał rozpostarte skrzydła, a w łapach trzymał wiązkę piorunów – atrybut najwyższego boga Jowisza; taki znak (*aquila*) przysługiwał każdemu legionowi wojsk rzymskich
- 800 ukoronowany w Rzymie cesarz Karol Wielki przyjmuje orła za znak Świętego Cesarstwa Rzymskiego i umieszcza jego wizerunek na fasadzie swego pałacu w Akwizgranie (Aachen)
- 1000 w czasie wizyty w Gnieźnie cesarz Otton III nakłada na głowę Bolesława Chrobrego swój diadem i wręcza mu włócznię św. Maurycego z gwoździem z krzyża Jezusa Chrystusa; z tej okazji zostaje wybity srebrny denar, na którym umieszczono wizerunek ptaka – niektórzy uczeni uważają, że jest to orzeł, inni widzą w nim pawia
- 1138 początek rozbicia dzielnicowego Polski; na mocy decyzji księcia Bolesława III Krzywoustego Polskę podzielono na dzielnice; dzielnicę senioralną (najważniejszą), obejmującą środkowy pas kraju od Małopolski po Pomorze, a także cały Śląsk otrzymuje najstarszy syn Władysław II Wygnaniec; Mazowszem włada Bolesław IV Kędzierzawy, Wielkopolską – Mieszko III Stary, ziemią sandomierską – Henryk Sandomierski, a ziemią łęczycko-sieradzką – wdowa po królu Salomea
- 1222 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia opolsko-raciborskiego Kazimierza I z orłem na tarczy
- 1223 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia wielkopolskiego Władysława Odonica z orłem na gonfanonie
- 1224 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia śląskiego Henryka II Pobożnego z orłem na tarczy

- 1236 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia kujawskiego Kazimierza Konradowica z orłem na tarczy
- 1242 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia legnickiego Kazimierza Bolesława II Rogatki z orłem na tarczy
- 1250 zostaje sporządzony dokument z najstarszą znaną pieczęcią księcia krakowsko-sandomierskiego Bolesława Wstydliviego z orłem na tarczy
- 1290 zostaje sporządzony dokument z pieczęcią księcia wielkopolskiego i krakowskiego Przemysła II, na której po raz pierwszy na tarczy herbowej występuje orzeł w koronie
- 1295 król Polski Przemysł II, rządzący w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim, umieszcza na swej pieczęci majestatowej herb państwa polskiego – tarczę z orłem w koronie, z przepaską na skrzydłach i pierścieniem na ogonie
- 1314 zostaje sporządzony dokument z pieczęcią księcia krakowskiego, sandomierskiego, sieradzkiego, łęczyckiego i kujawskiego Władysława Łokietka, na której umieszczono herb Polski i polską chorągiew
- 1320 wraz z koronacją Władysława Łokietka na króla Polski kończy się okres rozbicia dzielnicowego
- 1333–1370 rządy króla Kazimierza Wielkiego, który powiększa terytorium państwa o Kujawy oraz następujące ziemie: dobrzyńską, łęczycką, sieradzką, płocką, wiską, zakroczymską, przemyską, halicką i krzemieniecką
- 1385 na mocy unii zawartej w Krewie zostaje utworzony związek Korony Królestwa Polskiego z Wielkim Księstwem Litewskim pod władzą króla polskiego
- 1386 na pieczęci kancelaryjnej króla Władysława II Jagiełły zostają umieszczone w czteropolowej tarczy herby Polski i Litwy oraz ziemi kaliskiej i Kujaw
- 1388 król Władysław II Jagiełło umieszcza na swej pieczęci majestatowej, obok herbów Polski i Litwy, herby ziem polskich – kaliskiej, sandomierskiej, kujawskiej, dobrzyńskiej i ruskiej
- 1405 na pieczęci małej króla Władysława II Jagiełły po raz pierwszy pojawia się herb Rzeczypospolitej – tarcza o czterech polach, na której w polu pierwszym i czwartym jest polski Orzeł Biały, a w drugim i trzecim litewska Pogoń
- 1569 zawarcie w Lublinie porozumienia, zwanego unią lubelską, na mocy którego Polska i Litwa połączyły się, tworząc Rzeczpospolitą Obojga Narodów

- 1772** pierwszy rozbiór Polski dokonany przez Rosję, Prusy i Austrię; Rosja zagarnia 92 000 km² terytorium – na północy polskie Inflanty, a na wschodzie województwo mścisławskie, witebskie i połockie oraz część województwa mińskiego; Prusy zabierają 36 000 km² – Warmię i Prusy Królewskie (bez Gdańska i Torunia); Austria bierze 83 000 km² – całą południową Polskę aż do rzeki Zbrucz na wschodzie, ale bez Krakowa
- 1792** w dniu 3 maja na uroczystościach w pierwszą rocznicę uchwalenia Konstytucji po raz pierwszy oficjalnie pojawiają się barwy biało-czerwone jako barwy narodowe; panie wystąpiły w białych sukniach z czerwonymi szarfami, a panowie włożyli biało-czerwone szarfy
- 1793** drugi rozbiór Polski dokonany przez Rosję i Prusy; do Rosji zostają włączone olbrzymie tereny na wschodzie (250 000 km²) – województwa mińskie, kijowskie, braclawskie i podolskie oraz części wileńskiego, nowogródzkiego, brzesko-litewskiego i wołyńskiego; Prusy zagarniają 57 000 km² polskiego terytorium – Gdańsk i Toruń, całą Wielkopolskę, Kujawy i ziemię dobrzyńską
- 1795** trzeci rozbiór Polski, w którym uczestniczą Prusy, Rosja i Austria; Rzeczpospolita traci resztkę terytorium i przestaje być państwem
- 1807** utworzenie Księstwa Warszawskiego pod protektoratem Napoleońskiej Francji z części ziem zaboru pruskiego (istniało do 1815 r.)
- 1815** na mocy ustaleń podjętych na kongresie wiedeńskim powstają: Królestwo Polskie (Kongresowe) pod berłem cara rosyjskiego (istniało do 1832 r.) oraz Wielkie Księstwo Poznańskie wchodzące w skład Prus (istniało do 1848 r.)
- 1830** wybuch powstania listopadowego o niepodległość spod władzy Rosji, które trwa do października 1831 roku; władze powstania umieszczają w herbie państwowym Orła Białego i Pogoń
- 1831** na posiedzeniu w dniu 7 lutego Sejm uchwała, że barwami polskiej kokardy narodowej będą biel i czerwień
- 1832** włączenie Królestwa Polskiego w skład Rosji (istniało do 1918 r.)
- 1863** wybuch powstania styczniowego przeciw władzy Rosji, które trwa do jesieni 1864 roku; na trójpolowej tarczy herbu państwowego władze powstania umieszczają Orła Białego, Pogoń i św. Michała Archaniola
- 1867** car znosi autonomię Królestwa Polskiego

- 1914 wybuch I wojny światowej, w której po jednej stronie biorą udział: Austro-Węgry, Niemcy, Bułgaria i Turcja, a po drugiej: Rosja, Serbia, Francja, Wielka Brytania, Włochy, Stany Zjednoczone i Japonia; Polacy wcieleni do armii państw zaborczych muszą nieraz walczyć przeciw swym rodakom
- 1918 zakończenie I wojny światowej; Polska odzyskuje niepodległość po 123 latach niewoli
- 1919 Sejm przyjmuje w dniu 1 sierpnia *Ustawę o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej*; między innymi określono w niej wygląd godła herbowego, flagi, bander i proporca marynarki wojennej
Ustawa o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1919 r.; Dziennik Ustaw Nr 69 z dnia 28 sierpnia 1919 r.
- 1927 Prezydent Rzeczypospolitej na mocy rozporządzenia z dnia 13 grudnia ustanawia nowy wzór herbu państwowego
Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach z dnia 13 grudnia 1927 r.; Dziennik Ustaw Nr 115, poz. 980
- 1939 1 września najazd niemiecki na Polskę rozpoczyna II wojnę światową; 17 września Polskę atakuje również Związek Sowiecki, który zagarnia 51% terytorium
- 1944 pod koniec lipca władzę w części Polski opanowanej przez wojska sowieckie obejmują komuniści i z głowy orła w polskim herbie usuwają koronę
- 1945 zakończenie II wojny światowej; Polska definitywnie traci ziemie zajęte przez Związek Sowiecki w 1939 roku, w zamian otrzymując ziemie położone między przedwojenną granicą Polski a Odrą i Nysą Łużycką oraz większą część Prus Wschodnich, określane jako Ziemie Odzyskane
- 1952 zmiana nazwy państwa na Polska Rzeczpospolita Ludowa; w konstytucji zamiast słowa „herb” pojawia się „godło”
- 1955 w dekreście z dnia 7 grudnia zostaje określony wzór herbu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z orłem bez korony
Dekret o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych z dnia 7 grudnia 1955 r.; Dziennik Ustaw Nr 47 z dnia 31 grudnia 1955 r.
- 1956 Prezydent Rzeczypospolitej na Uchodźstwie wydaje w dniu 11 listopada dekret, w którym zmienia godło herbu państwa z 1927 roku na orła w koronie zamkniętej
Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach,

chorągwiach i pieczęciach przez dodanie Krzyża w Koronie; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 3, Londyn, dnia 8 grudnia 1956 r.

1980

w marcu na mocy *Ustawy o godle, barwach i hymnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* z dnia 31 stycznia 1980 roku do wyglądu herbu państwowego zostają wprowadzone zmiany dotyczące cieniowania orła

Ustawa o godle, barwach i hymnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 31 stycznia 1980 r.; Dziennik Ustaw Nr 7 z dnia 11 marca 1980 r.

1989

w dniu 29 grudnia Sejm przywraca nazwę Rzeczpospolita Polska oraz koronę na głowie orła w herbie

Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Nr 75 z dnia 31 grudnia 1989 r.

1990

Sejm przywraca herb z 1927 roku w nowym opracowaniu graficznym

Ustawa o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 lutego 1990 r.; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 10 z dnia 22 lutego 1990 r.

2005

marszałek Sejmu wydaje w dniu 2 listopada obwieszczenie w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu *Ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych*

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 235 z dnia 2 grudnia 2005 r.

Pradawny symbol

Od najdawniejszych czasów, obserwując przyrodę, ludzie kojarzyli cechy pewnych zwierząt z takimi przymiotami jak siła, odwaga, zwinność, czujność czy waleczność. I tak symbolem siły, odwagi i władzy na ziemi został lew, a w powietrzu orzeł, przy czym ten królewski ptak zyskał znacznie szerszą symbolikę niż lew.

Orzeł stał się symbolem zwycięstwa, gdyż – jak głoszą legendy – potrafił pokonać węża, a nawet lwa. Już parę tysięcy lat temu na płaskorzeźbach perskich* i hetyckich** orzeł trzymał w szponach lub miał pod nimi dwa lwy bądź dwa inne zwierzęta. Zwycięstwo orła nad wężem miało symbolizować zwycięstwo światła nad ciemnością i dobra nad złem, a także wyższość ducha nad ciałem. Orzeł symbolizował również śmiałość, bo latał wyżej od innych ptaków i jako jedyny mógł kierować się w stronę słońca, które nie było w stanie go osłepić.

* Persja – obecnie Iran; w VI w. p.n.e. pierwsze wielkie imperium, sięgające na wschodzie aż do Indii, a na zachodzie do Grecji i Egiptu

** Hetyci – w XVII w. p.n.e. utworzyli potężne państwo, które zajmowało obszar niemal całej obecnej Turcji oraz północną część Syrii

Mozaika z Wielkiego Pałacu w Konstantynopolu (V w.) przedstawiająca walkę orła z wężem

Orzeł rzymski
z wiązką piorunów w szponach
na starożytnej płaskorzeźbie
z Petry

W starożytnej Grecji uznano orła za towarzysza głównego boga Zeusa – symbol władzy duchowej i godności królewskiej. W jego szponach umieszczono piorun – symbol boskiej potęgi.

Mitologię grecką przejęli Rzymianie i także u nich orzeł stał się posłańcem Jowisza – najważniejszego boga, rządzącego niebem i światłem, piorunem i grzmotem. Orzeł rzymski trzymał w szponach wiązkę piorunów i w takiej postaci ustanowiono go znakiem państwa.

Kiedy w 800 roku król Franków* Karol Wielki został cesarzem rzymskim, przyjął orła za swój znak i ozdobił jego wizerunkiem pałac w Akwizgranie (Aachen). Ponad trzysta lat później orzeł ten został umieszczony na tarczy i stał się herbem Świętego Cesarstwa Rzymskiego**.

W ślad za Cesarstwem również kraje sąsiednie przyjęły orła jako godło herbu: Czechy (czarny w polu białym), Morawy (szachowany biało i czerwono w polu błękitnym), Brandenburgia (czerwony w polu białym), Tyrol (czerwony w polu białym), księstwo opolskie (żółty w polu błękitnym), księstwo śląskie (czarny w polu żółtym) i wreszcie Polska (biały w polu czerwonym).

* Frankowie – w IX w. ich państwo obejmowało całą obecną Francję, Belgię i Holandię oraz ponad połowę dzisiejszych Niemiec i Włoch

** Święte Cesarstwo Rzymskie – istniało od X w. do 1806 r.; obejmowało początkowo ziemie obecnych Niemiec, Belgii, Holandii, północnych Włoch, Austrii, Czech i wschodnią część Francji, a u schyłku swego istnienia tylko Niemcy, Austrię, Czechy i Węgry

Legenda o orlim gnieździe

To, co działo się w Polsce przed X wiekiem, stało się w wiekach późniejszych przedmiotem legend. W pisany od 1455 roku dziele *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego* Jan Długosz określił te czasy jako *dzieje bajeczne Polski*¹. Wiemy jednak, że w każdej baśni i legendzie znaleźć można ziarno prawdy, więc być może legenda o tym, jak Lech, wódz Lechitów, nazwał miejsce na swą siedzibę – późniejszą pierwszą stolicę Polski – też nie jest całkowicie zmyślona.

Nazwa ta – Gniezno – oznaczała gniazdo. Słowo „gniazdo” z kolei może odnosić się zarówno do miejsca, gdzie rodzą się i dorastają ptaki, jak też do siedziby ludzkiej. W tym przypadku chodziło o siedlisko (siedzibę), ale wiązało się to także z tym, że – jak pisał Długosz – Lech *tutaj także znalazł na wysokich i wyniosłych drzewach orle gniazdo*².

Legenda o Orle Białym
na znaczku Poczty Polskiej
z 1993 r.

1. Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1962.

2. Tamże, s. 164.

Szerzej o powiązaniu nazwy książęcej siedziby z gniazdami orłów pisał sto lat później Marcin Kromer. Według niego Lech uznał znalezienie orlego gniazda za szczęśliwą wróżbę i postanowił w pobliżu wznieść swą siedzibę o nazwie Gniezno. Kromer pisze też, że Lech przyjął wtedy orła białego za herb swój i swych następców – książąt i królów Polski.

Jeszcze dalej poszedł w 1578 roku inny kronikarz, Bartosz Paprocki, pisząc o wyborze miejsca na siedzibę i znaku państwa w następujący sposób:

Obrat między jezioro, gdzie Gniezno założył,
Od wielkości Orlich gniazd, to mu imię włożył**.
Zaraz kazał chorągwie Orły pomalować***
Y po bronach**** w Zamku kazał go rysować.
Wnet Ciolka zepsowano czym się pieczętował*****,
Orla za Herb potomkom na wieczny czas schował*****1.*

Podobnie przedstawił tę legendę Marcin Bielski, u którego Lech nadał swemu miastu nazwę Gniezno, bo na drzewach widział wiele gniazd orlich i stadźe na chorągwiach swych kazał kłaść Orła białego za Herb, a od tegosz czasu to Królestwo Polskie tego kleynotu używa *****2.

Dziejopisarze Kromer, Paprocki i Bielski zanotowali tę legendę w XVI wieku, a więc w czasach, kiedy Orzeł Biały był już herbem Królestwa Polskiego. Nie wzięli pod uwagę faktu, że herby pojawiły się na zachodzie Europy w pierwszej połowie XII wieku, w Polsce około sto lat później, a herb Królestwa Polskiego dopiero w 1295 roku.

* między jezioro – wśród jezior

** imię włożył – nadał nazwę

*** chorągwie Orły pomalować – malować orły na chorągwiach

**** y po bronach – i na bramach

***** wnet Ciolka zepsowano czym się pieczętował – natychmiast zniszczono jego pieczęć z Ciolkiem (nazwa herbu)

***** schował – zachował

***** kazał na chorągwiach swych umieszczać herb Orzeł Biały, który od tego czasu jest herbem używanym przez Królestwo Polskie

1. Bartosz Paprocki, *Gniazdo cnoty*, Kraków 1578, s. 2.

2. Marcin Bielski, *Kronika polska*, Kraków 1597, s. 69.

Herb Orzeł Biały

W roku 1000 książę Polski Bolesław Chrobry gościł w Gnieźnie niemieckiego władcę, cesarza Ottona III. Gall Anonim w 1116 roku w swej kronice napisał, że cesarz, zachwycony wspaniałym przyjęciem, włożył na głowę księcia Bolesława swój cesarski diadem* i uznał go za króla. Jan Długosz dodał, że cesarz jako godło nadał Bolesławowi *i całemu Królestwu Polskiemu po wieczne czasy białego orła. Podobnie jak cesarstwo rzymskie ma to samo godło koloru czarnego i podlegają mu wszystkie ludy niemieckie, tak samo on ma używać tego godła na czerwonym polu i nieustannie podporządkowywać sobie poszczególne ludy słowiańskie i pogańskie*¹.

Orzeł cesarski dopiero w XII wieku został umieszczony na tarczy herbowej. Również w Polsce książęta piastowscy najprawdopodobniej używali początkowo sam znak orła, zanim umieścili go w herbie. Mogą o tym świadczyć zapisy kronikarzy. Wincenty Kadłubek pisał w 1208 roku o *polskim znaku zwycięskiego orła*, który był symbolem królewskiej godności, a w *Kronice Wielkopolskiej* z 1296 roku jest mowa o chorągwiach z *orłem zwycięskim*. Sformułowanie *znaki zwycięskie* jest też w otoku pieczęci majestatowej króla Przemysła II z 1295 roku. Ten łaciński napis brzmi w polskim przekładzie: *Sam Najwyższy przywrócił Polakom znaki zwycięskie*.

Należy rozumieć, że te znaki to orzeł i korona. A skoro mowa jest o *przywróceniu* znaków, musiały one istnieć wcześniej. Natomiast *zwycięskimi* mogły być, zanim doszło do rozbicia Polski na dzielnice po śmierci księcia Bolesława III Krzywoustego w 1138 roku. Wątpliwe, by już wtedy ukoronowany orzeł występował na tarczy herbowej, jednak sam mógł być znakiem królewskim.

Przemysł II był w latach 1279–1295 księciem wielkopolskim, a od 1290 roku również krakowskim. Wtedy sprawił sobie pieczęć, na której przedstawiono go trzymającego w lewej ręce tarczę z orłem w koronie. Niektórzy uczeni są zdania, że herb z orłem w koronie był znakiem księstwa krakowskiego, jednakże większość uważa, że jeszcze nie było wtedy herbów poszczególnych ziem, a przedstawienie orła w koronie było jedynie wyrazem woli księcia, aby jednoczyć ziemie polskie i przywrócić królestwo.

* diadem – najstarsza w Europie forma korony; opaska ze złota, wysadzana drogimi kamieniami

1. Jan Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1962, s. 303.

Król Przemysł II na litografii z albumu *Królowie polscy* Aleksandra Lessera z 1860 r.

Kiedy Przemysł II został 26 czerwca 1295 roku koronowany w Gnieźnie na króla Polski, sprawił sobie pieczęć majestatową, na której umieścił herb z orłem w koronie. Jest to pierwszy wizerunek herbu Polski, który pod rządami kolejnych królów zmieniał tylko swój kształt. Jednym z najpiękniejszych jest orzeł z pieczęci majestatowej króla Kazimierza III Wielkiego z 1336 roku.

Orzeł na rewersie pieczęci majestatowej króla Przemysła II z 1295 r.

Orzeł na rewersie pieczęci majestatowej króla Kazimierza III Wielkiego z 1336 r.

Jaki orzeł?

Od czasu do czasu, głównie przed świętami narodowymi, pojawiają się w mediach dyskusje o tym, który z ptaków jest polskim godłem. Przeważa opinia, że jest to bielik (*Haliaeetus albicilla*), ale podobne cechy zewnętrzne, a szczególnie kształt i rozmiar dzioba, mają jeszcze trzy występujące w Polsce ptaki, należące do tej samej co bielik rodziny jastrzębiowatych (*Accipitridae*). Są to: orzeł przedni (*Aquila chrysaetos*), orlik krzykliwy (*Aquila pomarina*) i orlik grubodzioby (*Aquila clanga*). Jednakże w naszym herbie nie występuje żaden z nich.

Bielik

Orzeł przedni

Orlik krzykliwy

Orzeł w polskim herbie nie jest wyobrażeniem żadnego rzeczywistego ptaka, lecz orłem heraldycznym, czyli stylizowanym przedstawieniem ptaka z przesadnie dużym dziobem, fantazyjnie zakończonym ogonem i potężnymi łapami.

Orzeł z pieczęci
księcia krakowskiego
Przemysła II; 1290 r.

Orzeł z pieczęci
polskiego króla
Przemysła II; 1295 r.

Skrzydła też nie są takie jak u rzeczywistego ptaka. Na początku okresu heraldycznego, czyli w XII wieku, były skierowane w dół i miały trzy do pięciu piór. Z czasem, wraz ze zmieniającymi się stylami w sztuce, skrzydła orła stopniowo się rozchylały, liczba piór wzrastała, a między nimi pojawiły się pióra cieńsze.

Dziób był początkowo wzniesiony ku górze, lecz z biegiem czasu zniżał się, aż doszedł do pozycji poziomej.

Orzeł z płaskorzeźby
na nagrobku króla
Władysława II Jagiełły; 1435 r.

Orzeł z herbarza
Stemmata polonica; 1550 r.

Orzeł z wielkiej pieczęci
koronnej króla
Augusta II Mocnego; 1703 r.

Kolory polskiego herbu

Z pieczęci książęcych i królewskich wiemy, jak wyglądały herby, ale nie wiemy, jakie były ich barwy. Kolory polskiego herbu znamy dopiero od początków XIV wieku. Z tego czasu pochodzą dwa cenne zabytki, na których przedstawiono nasz herb. Są to: płyta nagrobna księcia śląskiego Henryka IV Probusa oraz plakietka z herbem, która początkowo była na pochwie*, a teraz jest na głowni** Szczerbca – miecza koronacyjnego*** królów polskich.

Herb wykuty w kamieniu na płycie nagrobnej był pomalowany, a na plakietce jest wykonany z barwnej emalii. Na obu orzel jest biały i ma złote łapy, dziób, przepaskę na skrzydłach, pierścion i koronę. Warto zauważyć, że dwa z tych pięciu złotych elementów godła nie dotrwały do naszych czasów. Od połowy XV wieku na wizerunkach Orła Białego brak już pierścienia na ogonie, a za panowania króla Zygmunta II Augusta (1548–1572) nie ma także przepaski.

* pochwa – futerał, w którym przechowuje się miecz

** głownia – ostrze miecza

*** miecz koronacyjny – miecz z ozdobną rękojeścią; insygnium władzy używane tylko podczas ceremonii koronacji króla

Szczerbicz

Herb według plakietki na głowni Szczerbca

Herb według płaskorzeźby
na nagrobku Henryka IV Probusa

* heraldyk – zob.
*Słowniczek heraldyczno-
weksylologiczny*
na końcu książki

W opisach heraldycznych kolory biały i żółty to srebro i złoto. Natomiast w barwnych wizerunkach stosuje się kolory biały i ciemnożółty. Nawet heraldycy* średniowieczni przy opisie herbów nieraz używali słów „biały” i „żółty”. W przypadku herbu polskiego w opisie heraldycznym kolor orła określamy wyjątkowo jako biały, a nie srebrny. Wiąże się to z nazwą herbu, która brzmi „Orzeł Biały”. Tę samą nazwę nosi godło tego herbu, czyli sam orzeł w koronie. Orzeł Biały to nazwa własna, a więc oba te słowa zawsze należy pisać wielką literą!

Kształt Orła Białego na przestrzeni wieków

Jak wiemy, na najwcześniejszych wizerunkach orzeł w herbie miał poza złotą koroną, dziobem i łapami również złotą przepaskę na skrzydłach i pierścień na ogonie. Ale już w połowie XIV wieku na niektórych wizerunkach nie ma pierścienia, a od połowy XV wieku nie ma go już nigdy.

Herby za panowania Piastów

Sto lat dłużej występowała przepaska na skrzydłach. Usunięto ją, kiedy polscy królowie zaczęli umieszczać swe inicjały na piersi orła.

Herb za panowania
pierwszych Jagiellonów

Istotną zmianę w wyglądzie herbu wprowadził Zygmunt I Stary (1506–1548), który tarczę herbową zwieńczył koroną królewską. Odtąd aż do rozbiorów takie korony będą we wszystkich herbach Korony Królestwa Polskiego.

Herb za panowania
Zygmunta I Starego

Na niektórych wizerunkach herbu z czasów Zygmunta I Starego przepaska jeszcze widnieje po obu stronach inicjału „S” (*Sigismundus* – Zygmunt), ale zanika na dobre pod rządami jego syna Zygmunta II Augusta, który na piersi orła umieścił inicjał „SA” (*Sigismundus Augustus* – Zygmunt August).

Herb za panowania
Zygmunta II Augusta

Kolejna zmiana zaszła, kiedy w 1573 roku królem został Henryk Walezy. W herbach z czasów jego krótkiego panowania (1573–1574) orzeł miał na piersi albo inicjał „H”, albo herb Francji – w polu błękitnym trzy lilie złote. Natomiast kolejni królowie umieszczali na piersi orla swój herb rodowy. Herbem Stefana Batorego (1576–1586) były Trzy Zęby, a herbem rodowym kolejnych trzech królów z dynastii Wazów (Zygmunt III – 1587–1632, Władysław IV – 1632–1648 i Jan Kazimierz – 1648–1668) był Snopek (po szwedzku *vasa*) – w polu o trzech skosach: niebieskim, białym i czerwonym, snop złoty. Michał Korybut Wiśniowiecki (1669–1673) miał herb Korybut – w polu czerwonym nad gwiazdą złotą krzyż zdwojony na barku księżycy na opak, srebrne, a Jan III Sobieski (1674–1696) posługiwał się herbem Janina – w polu czerwonym tarcza brunatna.

Herb za panowania
Stefana Batorego

Herb za panowania
Jana III Sobieskiego

* Wettinowie – dynastia niemiecka wywodząca się z Saksonii; pochodzili z niej królowie Polski: August II Mocny i August III

Królowie sascy z dynastii Wettinów* (1697–1706, 1709–1733 i 1733–1763) nakładali na pierś orła tarczę o dwóch polach, z herbami Elektoratu Saksonii** i Saksonii.

Herb za panowania Sasów

Ale ostatni dwaj królowie z rodów polskich znów kładli w tym miejscu własne herby. Stanisław Leszczyński (1704–1710 i 1733–1736) posługiwał się herbem Wieniawa – w polu złotym głowa żubra czarna z kolcem złotym w nozdrzach, a Stanisław August Poniatowski (1764–1795) był herbu Ciołek – w polu srebrnym ciołek*** czerwony. Na chorągwiach i sztandarach kolor ciołka był srebrny lub złoty.

*** ciołek – młody byczek

Orzeł Biały na sztandarze za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego

Warto zwrócić uwagę na jeden szczegół. Podczas gdy na wszystkich pieczęciach królewskich z Orłem Białym na głowie orła jest heraldyczna korona otwarta, to na większości wizerunków drukowanych orzeł ma na głowie koronę zamkniętą, zwieńczoną krzyżem. W związku z tym należy podkreślić, że tylko przedstawienia herbu na pieczęciach można uznać za urzędowy wzór herbu.

Herb Księstwa Warszawskiego

Korona zamknięta pojawiła się oficjalnie po raz pierwszy na głowie Orła Białego w herbie Księstwa Warszawskiego (1807–1815). Poświadczają to wszystkie pieczęcie i monety z tego okresu.

Herb Królestwa Kongresowego

Po upadku Księstwa Orzeł Biały trafił na piersi czarnych orłów – rosyjskiego (Królestwo Kongresowe) i pruskiego (Wielkie Księstwo Poznańskie). W pierwszym z tych herbów korona na głowie orła jest zamknięta, w drugim otwarta.

Koronę otwartą miał także orzeł w herbie z czasów powstania listopadowego, natomiast orzeł w herbie władz w okresie powstania styczniowego był bez korony, o czym szerzej piszemy na stronie 37.

Herb z czasów powstania listopadowego

Herb z czasów powstania styczniowego

Herb Polski odrodzonej po rozbiorach

W czasie I wojny światowej (1914–1918) władze Niemiec i Austro-Węgier czyniły różne starania, by pozyskać Polaków do wojny z Rosją. W związku z tym 5 listopada 1916 roku cesarze obu tych państw wydali akt, w którym zapowiedzieli utworzenie Królestwa Polskiego. Miesiąc później powstał bank emisyjny* pod nazwą Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa, który w kwietniu 1917 roku wydał pierwsze banknoty. Główne miejsce zajął na nich Orzeł Biały stylizowany na orła z czasów króla Zygmunta II Augusta (1548–1572). Niestety, nie zachowano złotego (zółtego) koloru korony, dzioba i łap orła.

* bank emisyjny – centralny bank państwa jako jedyny uprawniony do zlecenia druku banknotów i bicia monet

Orzeł na banknocie z 1917 r.

Podobny, lecz gorszy pod względem artystycznym, był wizerunek polskiego orła na pieczęci Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego**, powołanej 12 września 1917 roku. Ten sam orzeł widniał też w nagłówkach dzienników praw i ustaw od 1 lutego 1918 roku do 14 sierpnia 1919 roku.

** Rada Regencyjna Królestwa Polskiego – naczelny organ władzy w Polsce, utworzony w 1917 r. przez niemieckie i austro-węgierskie władze okupacyjne; w grudniu 1917 r. powołała rząd, a 7 października 1918 r. ogłosiła niepodległość Polski

Orzeł na pieczęci Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego

Dopiero w ustawie z dnia 1 sierpnia 1919 roku oficjalnie ustalono wzór herbu Rzeczypospolitej Polskiej. W punkcie pierwszym podano: Za herb Rzeczypospolitej Polskiej uznaje się znak orła białego z głową zwróconą w prawo (dla patrzącego w lewo) ze skrzydłami wzniesionymi do góry, ze złotymi szponami, koroną i dziobem w czerwonym polu prostokątnym (wzór Nr 1)¹.

Jednakże wzór nr 1 przedstawiał pieczęć, a wygląd herbu znamy tylko dzięki temu, że był na banderze handlowej i banderze wojennej (wzory nr 5 i 7a). Stąd wiemy, że nie tylko szpony, ale i łapy orła były złote.

Orzeł Biały z lat 1919–1927
na pieczęci i banderze wojennej

Niestety, tych tradycyjnych barw nie dochował projektant herbu z 1927 roku, architekt Zygmunt Kamiński. Jego orzeł nie ma już złotych łap, a jedynie pazury, natomiast korona ma kształt niespotykany zarówno wśród koron rzeczywistych, jak też heraldycznych. Chodzi o to, że między trzema kwiatonami w kształcie lilii powinny być miejsca puste, przez które będzie widoczna czerwona barwa tarczy. Ponadto projektant przywrócił nieużywaną od XVI wieku przepaskę na skrzydłach i nadał jej barwę białą zamiast złotej. Na domiar złego, zamiast narysować herb w tradycyjnie heraldycznej formie, autor projektu zastosował cieniowanie, nadając wizerunkowi orła cechy płaskorzeźby. Wszystkie późniejsze herby państwowe wzorowano na herbie Kamińskiego.

Herb Rzeczypospolitej
Polskiej według
wzoru z 1927 r.

1. *Ustawa o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 1 sierpnia 1919 r., w: *Dziennik Ustaw* Nr 69 z dnia 28 sierpnia 1919 r.

Komuniści, którzy objęli w Polsce władzę w 1944 roku, usunęli z głowy orła koronę, a samą głowę zniekształcili, twierdząc, że w ten sposób przywracają dawnego orła piastowskiego*, który korony nie miał. Jednakże – jak powiemy o tym szerzej w rozdziale *Znaki ziem polskich* – orłów piastowskich było kilka i różniły się one barwami. Ponadto orzeł w herbie państwa polskiego od zawsze miał koronę, która była i jest symbolem naszej państwowości i suwerenności.

Po 1944 roku początkowo używany był herb z roku 1927, ale z orłem bez korony. Nowy herb został wprowadzony bez żadnego aktu prawnego, więc nie wiadomo, kiedy to dokładnie nastąpiło. Jego wizerunek zamieszczono między innymi w *Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* z 1952 roku. Orzeł był cały biały, a tarcza miała obramowanie w postaci wężyka generalskiego. W konstytucji tej herb błędnie określono mianem godła.

* piastowski – z czasów panowania książąt z dynastii Piastów w XIII w.

Herb Polskiej
Rzeczypospolitej
Ludowej według
wzoru z 1952 r.

Nowy urzędowy wzór herbu przedstawiono w Dzienniku Ustaw PRL dopiero w grudniu 1955 roku na załączniku do dekretu Rady Państwa. Rysunek orła był znacznie lepszy od poprzedniego i różnił się od przedwojennego głównie brakiem korony.

Herb Polskiej
Rzeczypospolitej
Ludowej według
wzoru z 1955 r.

Niecały rok później, w dniu Święta Narodowego 11 Listopada nowy wzór herbu przyjęły również władze Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (w Londynie). Zachowano orla zaprojektowanego przez Kamińskiego, lecz zmieniono kształt korony na zamkniętą. Korony zamknięte mają cztery kabluki, a na ich skrzyżowaniu u góry zawsze jest osadzony krzyż. Zmianę korony uzasadniono w dekrete prezydenckim następująco: *Dla uzewnętrznienia głębokiego przywiązania Narodu Polskiego do wiary chrześcijańskiej* należy umieścić w godle państwowym Rzeczypospolitej Polskiej znak Krzyża w Koronie Orła Białego*¹.

* przywiązanie do wiary uzewnętrzniono się najlepiej kilka miesięcy wcześniej, kiedy 26 sierpnia 1956 r., w trzechsetną rocznicę ślubów króla Jana Kazimierza, na Jasną Górę w Częstochowie przybyło ponad milion wiernych z zamiarem odnowienia tych ślubów przez naród

Herb Rzeczypospolitej Polskiej ustanowiony w 1956 r. przez władze RP w Londynie

W PRL jeszcze raz zmieniono wzór herbu państwowego – w marcu 1980 roku. Kształt orla pozostał taki sam, lecz inne było jego cieniowanie, co sprawiło, że stał się bielszy od poprzedniego.

Herb Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej według wzoru z 1980 r.

1. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godlach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach przez dodanie Krzyża w Koronie, w: Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 3, Londyn, dnia 8 grudnia 1956 r.

Pod koniec 1989 roku nastąpiła w Polsce zmiana ustroju. W dniu 29 grudnia 1989 roku Sejm przyjął *Ustawę o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. Nazwę państwa zmieniono na Rzeczpospolita Polska i przywrócono orłowi koronę. Nowy, obowiązujący do dzisiaj wzór herbu przedstawiono w załączniku do *Ustawy o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej*, zamieszczonej w Dzienniku Ustaw z dnia 22 lutego 1990 roku. Niestety, w ustawie tej ponownie nieprawidłowo użyto słowa „godło” zamiast „herb”.

Orzeł w obecnym herbie jest niemal dokładną kopią orła z 1927 roku. Różnice polegają na niewielkich zmianach kształtu szyi, dzioba, języka, oka i piór na ogonie.

Herb Rzeczypospolitej
Polskiej wprowadzony
na mocy ustawy z dnia
22 lutego 1990 r.

Godło czy herb?

Ponieważ często mylone są pojęcia „godło” i „herb”, należy je szerzej wyjaśnić. W języku polskim słowa „znak” i „godło” znaczą to samo. Jest to graficzny symbol. Na przykład ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 roku jest o *godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej*. Jako godła państwowe wymieniono herb, pieczęć, Chorągiew Rzeczypospolitej, flagi i bandery. Tak więc herb jest jednym z kilku godła państwowych. Natomiast w terminologii heraldycznej godłem jest to, co jest na tarczy herbowej, czyli w przypadku herbu Polski jest to orzeł w koronie. Dlatego sformułowanie w konstytucji i w ustawach, że *Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego w koronie w czerwonym polu*¹, zawiera podstawowy błąd, bowiem opisuje herb, a nie samo godło.

Warto przypomnieć, że słowa „godło” zamiast „herb” użyto po raz pierwszy w uchwalonej przez komunistów konstytucji z 1952 roku.

godło

+

tarcza

=

herb

1. Dziennik Ustaw 1997 nr 78 poz. 483, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r.

Herby Rzeczypospolitej Obojga Narodów

Po śmierci króla Polski Kazimierza III Wielkiego, który nie miał potomstwa, tron objął mąż jego siostry Elżbiety Łokietkówny król Węgier Ludwik. Gdy zmarł w 1382 roku – w oczekiwaniu na objęcie tronu przez jego córkę Jadwigę – rządy w Polsce sprawowali tymczasowo możnowładcy małopolscy. Ponieważ przyświecał im plan stworzenia wielkiego państwa przez połączenie Polski z Litwą, odrzucili zabiegi szlachty, by Jadwigę poślubił książę mazowiecki Ziemowit. Chcieli ją wydać za wielkiego księcia litewskiego Jagiełłę.

Koronacja Jadwigi odbyła się 16 października 1384 roku, a kolejnym krokiem było zawarcie 14 sierpnia 1385 roku w Krewie układu, na mocy którego Jagiełło miał przyjąć chrzest i schryścianizować Litwę, pojąć Jadwigę za żonę i objąć polski tron. Zobowiązywał się również do odzyskania wszystkich ziem utraconych przez Polskę i obiecał *kraje swoje Litwy i Rusi wieczyście wcielić do korony Królestwa Polskiego*¹. Został ochrzczony 15 lutego 1386 roku i otrzymał imię Władysław, a trzy dni później zawarł ślub z Jadwigą.

Herbem Litwy, znanym od XIV wieku, jest Pogoń – w polu czerwonym jeździec w zbroi na białym koniu, trzymający w prawej ręce miecz, a w lewej tarczę błękitną ze złotym krzyżem podwójnym. Krzyż ten był rodzowym znakiem Jagiellonów.

Godło herbu Litwy na trojaku litewskim

1. Tekst unii polsko-litewskiej w Krewie, 14 sierpnia 1385 roku, za: *Wielka historia Polski – Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370–1506)*, Kraków 1999, s. 66.

Arras wawelski
z herbami Polski i Litwy

Po raz pierwszy oba herby zostały połączone w jednym herbie na pieczęci małej króla Władysława II Jagielly, której odciski znane są z lat 1405–1430. Tarcza tego herbu była czteropolowa. Orzeł Biały był w polu pierwszym i czwartym, a Pogoń w drugim i trzecim.

Wprowadzony przez króla Władysława II Jagiellę herb mały Rzeczypospolitej Obojga Narodów na pieczęci mniejszej króla Jana Olbrachta z 1494 r.

Taki herb, zwieńczony koroną królewską, był później na pieczęciach mniejszych koronnych wszystkich królów polskich do 1586 roku. Od połowy XVI wieku herb ten umieszczano na srebrnych i złotych monetach.

Herb mały Rzeczypospolitej Obojga Narodów na dukacie króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego z 1671 r.

Od objęcia tronu przez Henryka Walezego w 1573 roku do końca panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego (1795) pośrodku herbu polsko-litewskiego umieszczano tarczę zwaną sercową z herbem osobistym króla. Wyjątkiem był umieszczony tam herb Elektoratu Saksonii i Saksonii, używany przez królów saskich: Augusta II Mocnego (1697–1706 i 1709–1733) oraz Augusta III (1733–1763).

Królowie z dynastii Wazów: Zygmunt III, Władysław IV i Jan II Kazimierz w tarczy sercowej herbu polsko-litewskiego przedstawiali herb swej rodzinnej Szwecji, w sercu którego widniał ich herb rodowy. Tarczę takiego herbu, zwieńczoną koroną, od 1600 roku otaczał łańcuch cesarskiego Orderu Złotego Runa, którym ci królowie byli odznaczeni.

Również późniejsi królowie otaczali herb polsko-litewski łańcuchami orderów. Jan III Sobieski miał francuski Order św. Ducha, Michał Korybut Wiśniowiecki – Order Złotego Runa, Stanisław Leszczyński – ordery św. Ducha i św. Michała, a August III i Stanisław August Poniatowski – Order Orła Białego.

Wyjątkowo bogaty wygląd miał herb polsko-litewski na płaszczu gronostajowym zwieńczonym koroną królewską, użyty po raz pierwszy na pieczęci króla Augusta II Mocnego, a później używany przez wszystkich królów do 1795 roku.

Pieczęć kancelaryjna króla Stanisława Leszczyńskiego z herbem Rzeczypospolitej Obojga Narodów otoczonym łańcuchami Orderu św. Ducha i Orderu św. Michała, umieszczonym na płaszczu gronostajowym zwieńczonym koroną królewską; w tarczy sercowej znajduje się herb osobisty króla – Wieniawa

Po ostatnim rozbiórze czteropolowy herb polsko-litewski pojawił się po raz ostatni, i to na krótko, na pieczęci Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego w 1812 roku. Następny herb polsko-litewski, przyjęty przez władze powstania listopadowego, był dwupolowy, z Orłem Białym w polu pierwszym i Pogońią w drugim. Podobnie jak poprzednio tarczę zwieńczono koroną królewską.

Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów
na pieczęci Konfederacji Generalnej
Królestwa Polskiego, 1812 r.

Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów
z czasów powstania listopadowego
na srebrnej dwuzłotówce z 1831 r.

Herb Rzeczypospolitej
z czasów powstania styczniowego
na pieczęci Rządu Narodowego, 1863 r.

Ostatnim herbem Rzeczypospolitej z orłem i litewskim jeźdźcem był herb z czasów powstania styczniowego, którego tarczę, zwieńczoną koroną, podzielono na trzy pola, w których umieszczono Orła Białego, Pogoń i św. Michała Archanioła. Orzeł symbolizował Polskę, Pogoń – Litwę, a Archanioł – Ruś. Przekaz symboliczny był jasny – jedna korona to jedna Rzeczypospolita Polska; trzy herby obok siebie pod koroną to trzy ludy dobrowolnie połączone jak równi z równymi.

Podczas powstania styczniowego silne były nastroje republikańskie* i dlatego polskiego orła przedstawiono na pieczęci bez korony. Miecz i krzyż w jego szponach oznaczały walkę o wolność i wiarę w zwycięstwo z pomocą Bożą. Wyrazem idei republikańskich były też barwne wizerunki tego herbu, w których czerwoną barwę pola herbu litewskiego zamieniono na niebieską, by otrzymać trzy barwy francuskie – czerwoną, niebieską i białą, uważane od czasu rewolucji francuskiej za barwy republikańskie.

*republikański – tu: sprzeciwiający się monarchii

Polska chorągiew

Proporce i chorągwie były znakami bojowo-rozpoznawczymi na polu bitwy już w starożytności, ale dopiero w XII wieku pojawiły się na nich godła heraldyczne. Chorągiew była odzwierciedleniem herbu. Na płacie o barwie pola tarczy herbowej było namalowane lub naszyte herbowe godło.

Taka też od końca XIII wieku była chorągiew Królestwa Polskiego – czerwony płat z Orłem Białym. Jej najstarszy wizerunek znany z wyobrażenia na pieczęci Władysława Łokietka, pretendenta* do tronu polskiego, który wówczas był księciem krakowskim, sandomierskim, sieradzkim, łęczyckim i kujawskim. Pieczęć tę Łokietek używał od 1313 do 1320 roku, kiedy został królem Polski.

* pretendent – osoba starająca się o urząd, stanowisko lub tytuł, a także osoba roszcząca sobie do tego pretensje

Chorągiew według pieczęci Władysława Łokietka z 1313 r.

Chorągiew była znakiem króla i zarazem znakiem państwa, którym władał. Ponieważ Kraków w okresie rozbitcia dzielnicowego (1138–1320) był stolicą dzielnic senioralnej**, chorągiew Królestwa Polskiego nosił chorąży*** krakowski. Na polu bitwy chorągiew była najważniejszym znakiem, a jej ewentualna utrata oznaczałaby zwycięstwo wroga.

** dzielnica senioralna – część ziem polskich, którą władał najstarszy syn Bolesława III Krzywoustego

*** chorąży – rycerz niosący chorągiew; chorąży wielki koronny nosił chorągiew króla polskiego podczas ceremonii dworskich

Chorągiew z czasów Kazimierza III Wielkiego (1333–1370)

Chorągiew z czasów Władysława II Jagiełły (1386–1434)

Dramatyczną walkę o chorągiew stoczyli rycerze polscy z Krzyżakami podczas bitwy pod Grunwaldem w 1410 roku. Scenę tę tak opisał Henryk Sienkiewicz:

Oto jeden leżący na ziemi Krzyżak rozpruł nożem brzuch konia, na którym siedział Marcin z Wrocimowic trzymający wielką, świętą dla wszystkich wojsk chorągiew krakowską z orłem w koronie. Rumak i jeździec zwałili się nagle, a wraz z nimi zachwiała się i padła chorągiew¹.

Wtedy Polacy z furią rzucili się na wrogów, ci jednak zaciekle się bronili. Sienkiewicz kontynuował opowieść:

Lecz trwało to krótko. Ni jeden Niemiec nie wyszedł żywy z tej burzy i po chwili powiała znów nad polskimi zastępami odbita chorągiew. Wiatr poruszył ją, rozwinął i rozkwitła wspaniale jak olbrzymi kwiat, jako znak nadziei i jako znak gniewu Bożego dla Niemców, a zwycięstwa dla polskich rycerzy².

Replika Chorągwi Wielkiej Królestwa Polskiego z okresu bitwy pod Grunwaldem eksponowana w Sali Chorągwianej Pałacu Prezydenckiego

Czerwona chorągiew z Orłem Białym była do połowy XVI wieku głównym znakiem państwa polskiego. Po utworzeniu unii polsko-litewskiej w 1569 roku na chorągwiach – białych lub o pasach białych i czerwonych – malowano lub wyszywano herb Rzeczypospolitej*, w którym Orzeł Biały sąsiadował na tarczy herbowej z litewską Pogonią. Była to chorągiew Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Chorągiew Korony Królestwa Polskiego** była nadal czerwona z godłem herbu Orzeł Biały. Na piersi tego orła poszczególni królowie umieszczali znaki osobiste (patrz: s. 23–25).

1. Henryk Sienkiewicz: *Krzyżacy*, Warszawa 1955, s. 530.
2. Tamże, s. 531.

* Rzeczpospolita – nazwa państwa polskiego po połączeniu z Wielkim Księstwem Litewskim

** Korona Królestwa Polskiego – nazwa państwa polskiego w latach 1386–1569 i zwyczajowa nazwa Polski w latach 1569–1795

Chorągiew Królestwa
Polskiego za panowania
Zygmunta I Starego
na miniaturze
Stanisława Samostrzelnika
z *Katalogu arcybiskupów
gnieźnieńskich* z lat
1530–1535

Pierwszym takim znakiem była złota litera „S” oplatająca pierś orła. Był to inicjał łacińskiego imienia króla Zygmunta I Starego – *Sigismundus*. Jego syn Zygmunt II August umieścił na orle inicjały „SA” – *Sigismundus Augustus*. Późniejsi królowie kładli na pierś orła swe herby rodowe.

Replika chorągwi wojskowej
z herbem Jana III Sobieskiego
eksponowana w Sali Chorągwianej
Pałacu Prezydenckiego

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ustawodawcy wzięli za wzór chorągiew Korony Królestwa Polskiego i w 1919 roku wprowadzili Chorągiew Rzeczypospolitej z Orłem Białym na czerwonym płacie. Chorągiew ta przysługiwała Naczelnikowi Państwa, czyli marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu. Po 1922 roku była to chorągiew Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.

Chorągiew Rzeczypospolitej według wzoru z 1919 r.

Kształt tej chorągwi został zmieniony w grudniu 1927 roku. Wtedy na czerwonym płacie umieszczono nowy wzór godła herbowego i dodano otok w postaci wężyka generalskiego. Wężyk ten występował na kołnierzach i rękawach mundurów oraz na otokach czapek. Umieszczenie go na Chorągwi Rzeczypospolitej symbolizowało fakt, że Prezydent jest zwierzchnikiem sił zbrojnych.

Chorągiew ta została we wrześniu 1939 roku wywieziona do Londynu, gdzie używana była przez Prezydentów RP na Uchodźstwie. W grudniu 1990 roku Prezydent RP na Uchodźstwie Ryszard Kaczorowski przekazał ją podczas wizyty w Warszawie Prezydentowi RP Lechowi Wałęsie.

Chorągiew Rzeczypospolitej według wzoru z 1927 r.

W czasach PRL w lipcu 1945 roku wprowadzono podobną flagę, ale z orłem bez korony. W latach 1947–1952 była ona eksponowana na siedzibie prezydenta Bolesława Bieruta. W drugiej połowie lat 50. używał jej premier, a w latach 60. – Przewodniczący Rady Państwa.

W III Rzeczypospolitej chorągwi nie przywrócono. W 1996 roku ustanowiono Proporzec Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o wzorze niemal identycznym z Chorągwią Rzeczypospolitej z 1927 roku. Określono go jako jeden ze znaków używanych w marynarce wojennej. W 2005 roku w zarządzeniu Ministra Obrony Narodowej napisano, że jest to znak używany w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej¹, a więc już nie tylko na okrętach.

Proporzec Prezydenta
Rzeczypospolitej Polskiej
według wzoru z 1996 r.

1. Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 grudnia 2005 r. zmieniające zarządzenie w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, w: Monitor Polski 2005 nr 82 poz. 1165.

Barwy narodowe

* kontusz – długa szata wierzchnia z rozciętymi rękawami, które zarzucano do tyłu, odsłaniając rękawy żupana

** żupan – długa szata noszona pod kontuszem, z wąskimi rękawami i stojącym kołnierzem, zapinana na rząd guziczków

– kawaleria – oddziały wojska poruszające się na koniach, zwane też jazdą

– konfederacja barska – zbrojny związek szlachty, walczący z Rosją w obronie wiary katolickiej i niepodległości Polski

na Sejmie Czteroletnim 3 maja 1791 r. uchwalono *Ustawę Rządową*, która była pierwszą konstytucją w Europie i drugą (po amerykańskiej) na świecie

Pierwsze polskie barwy narodowe – niebieska i czerwona – to barwy kontuszów* i żupanów** używanych od 1746 roku przez szlachtę służącą w kawalerii***. Następnie barwy te przyjęła konfederacja barska (1768–1772)****. Te wojskowe barwy stały się barwami narodowymi, kiedy posłowie na sejm zalecili w 1776 roku wprowadzenie mundurów wojewódzkich. Barwy niebieską i czerwoną miały mundury 12 spośród 14 województw znajdujących się obecnie na terenie Polski oraz 9 spośród 14 województw na ziemiach wschodnich. Kiedy 5 października 1778 roku rozpoczynało się posiedzenie sejmu, posłowie wystąpili już w tych mundurach. Miały one różne odcienie niebieskiego (błękit, szafir, niebieski, granat) i czerwonego (amarant, paś, karmazyn).

Ubiór szlachecki w barwach narodowych, XVIII w.

Takie były też barwy kurtek (granatowych z ciemnoczerwonymi wyłogami) wprowadzonych przez Sejm Czteroletni (1788–1792)***** w kawalerii polskiej. Niebieska i czerwona ponownie stały się polskimi barwami narodowymi w czasie wojny francusko-rosyjskiej (1812–1813), kiedy rządy objęła Konfederacja Generalna Królestwa Polskiego.

Pod koniec XVIII wieku przyszedł do Polski z Zachodu zwyczaj noszenia kokard przez wojskowych, a także przez cywilów. Podczas gdy wojskowi nosili kokardy na czapkach, cywile najczęściej na lewej klapie żakietu lub kurtki. Kokardy oznaczały początkowo przynależność do stronnictw politycznych, lecz od czasów rewolucji francuskiej (1789–1799) w różnych państwach wprowadzano kokardy narodowe, najczęściej w barwach flagi.

Polskie chorągwie królewskie miały zawsze barwy herbu Orzeł Biały, czyli białą i czerwoną. Jednakże w charakterze barw narodowych biel i czerwień użyto oficjalnie po raz pierwszy dopiero 3 maja 1792 roku w Warszawie – na uroczystościach w 1. rocznicę uchwalenia Konstytucji. Panie wystąpiły wtedy w białych sukniach z czerwonymi szarfami, a panowie włożyli szarfy biało-czerwone.

W czasie powstania listopadowego (1830–1831) ludzie zaczęli nosić kokardy białe, czyli takie, jakie miało wojsko. Jednakże noszono też kokardy biało-czerwone lub czerwono-białe, a także tak zwane rewolucyjne niebiesko-biało-czerwone. Sytuacja ta zaniepokoiła niektórych posłów i podjęli oni starania, by kwestią barw narodowych zajął się Sejm. W dniu 7 lutego 1831 roku obie izby Sejmu ustanowiły biel i czerwień jako polskie barwy narodowe:

Izba Senatorska i Izba Poselska po wysłuchaniu Wniosków Komisji Sejmowych, zważywszy potrzebę nadania jednostajnej oznaki, pod którą winni się łączyć Polacy, postanowiły i stanowią:

Artykuł 1.

Kokardę Narodową stanowią będą kolory herbu Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, to jest kolor biały z czerwonym.

Artykuł 2.

Wszyscy Polacy, a mianowicie* Wojsko Polskie te kolory nosić mają w miejscu, gdzie takowe oznaki dotąd noszonymi były¹.

* mianowicie – tu:
w szczególności

Kokarda metalowa z 1831 r.

1. Tekst z oryginału ustawy.

Odtąd nasze barwy narodowe pozostają bez zmiany.

Rychło stały się znane również za granicą. Po powstaniu listopadowym użyto ich w czasie manifestacji solidarności z Polską w Niemczech, Francji, Belgii i Wielkiej Brytanii. W 1846 roku białoczerwone kokardy nosili powstańcy w Krakowie, a 20 marca 1848 roku Komitet Narodowy w Wielkim Księstwie Poznańskim uznał, że taka kokarda jest kokardą narodową. Kokardy białoczerwone lub czerwone z Orłem Białym były oznaką żołnierzy powstania styczniowego (1863–1864).

Podczas powstania wielkopolskiego (1918–1919) obok kokard używano białoczerwonych opasek. Takie same opaski mieli też uczestnicy trzech powstań śląskich (1919–1921) i bojownicy ruchu oporu w czasie II wojny światowej (1939–1945), często z Orłem Białym i literami WP (Wojsko Polskie) i AK (Armia Krajowa). Orzeł Biały w koronie był też na opaskach Batalionów Chłopskich.

Opaski bojowników polskiego ruchu oporu
z okresu II wojny światowej

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości potwierdzono polskie barwy narodowe w ustawie z dnia 1 sierpnia 1919 roku:

Za barwy Rzeczypospolitej Polskiej uznaje się kolor biały i czerwony, w podłużnych pasach, równoległych, z których górny – biały, dolny zaś – czerwony¹.

Ustanowione wtedy znaki (herb, flagi, pieczęć) pokazano w kolorze dopiero w 1921 roku w wydanej przez Ministerstwo Spraw Wojskowych broszurze *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*. Czerwień miała tam odcień karmazynu. Jednakże w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z 13 grudnia 1927 roku odcień czerwieni zmieniono na cynober. Ten żywy, ciepły odcień czerwieni pozostał do 1980 roku, kiedy wprowadzono czerwień nieco ciemniejszą.

Warto zauważyć, że do dnia dzisiejszego nie określono ustawowo odcienia czerwieni w modelach barw (CMYK, RGB, Pantone) powszechnie używanych w komputerach i w druku.

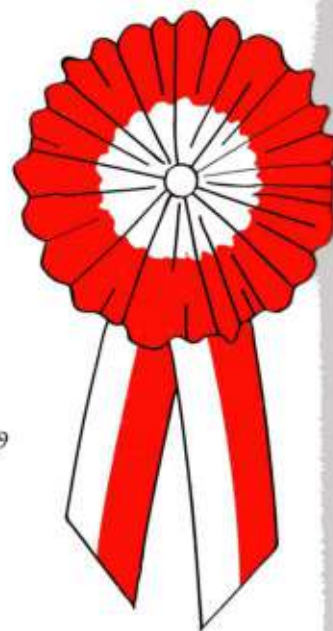
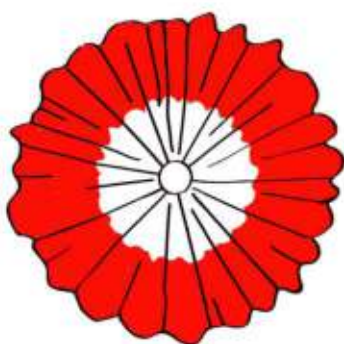
Kokardy narodowe przywrócił kilka lat temu prezydent Bronisław Komorowski. Niestety obniżył ich rangę, nazywając je kotylionami*. Na domiar złego początkowo lansował kokardę czerwono-białą (symbol Monako) i biało-czerwono-białą (symbol Białorusi). Dopiero od 2013 roku używane są prawidłowe kokardy biało-czerwone.

Kolejność barw w kokardzie liczy się od środka na zewnątrz. Dlatego barwa biała musi być w sercu kokardy. Do takiej kokardy można przyczepić biało-czerwoną wstążkę, pamiętając, że kolor biały – dla patrzącego na nią – musi być zawsze po lewej stronie. Podobnie można używać wstążkę luźną i wstążkę zawiązaną w kokardkę.

Bardziej ozdobną formą kokardy narodowej jest kokarda czerwona z umieszczonym na niej wizerunkiem Orła Białego. Może to być orzeł będący obecnym godłem herbu polskiego lub któryś z orłów historycznych.

* kotylion – balowa ozdoba w kształcie rozety, kokardki, motylka itp.

Polska kokarda narodowa jest biało-czerwona, czyli w jej sercu (środku) jest barwa biała, a na zewnątrz czerwona

1. *Ustawa o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1919 r.*, w: *Dziennik Ustaw* Nr 69 z dnia 28 sierpnia 1919 r.

Polskie flagi i bandery

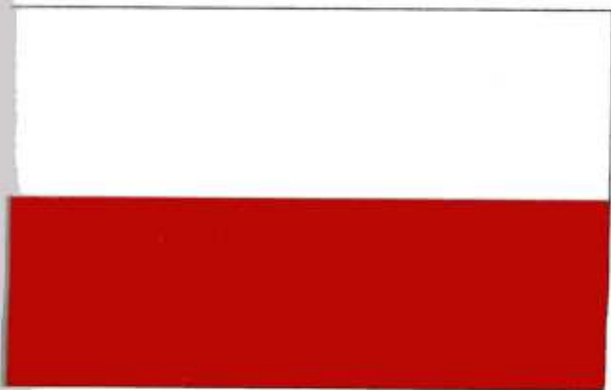
Znakiem państwowym używanym bardziej powszechnie niż herb zawsze były weksylia, czyli znaki rozpoznawcze wykonane z tkaniny, mocowane do drzewca lub liny (na maszcie). Były to proporce, chorągwie, a w czasach najnowszych flagi. W XIX wieku przyjął się w Europie Środkowej zwyczaj tworzenia flag państwowych, regionalnych i miejskich o dwóch lub trzech pasach poziomych w barwach herbu. Tak było również w Polsce, choć nie istniała wtedy jako państwo.

Po raz pierwszy chorągiewki w polskich barwach narodowych nieśli demonstranci, którzy 25 lutego 1861 roku upamiętniali w Warszawie 30. rocznicę bitwy o Olszynkę Grochowską*. Natomiast flagi biało-czerwone pojawiły się masowo dopiero 3 maja 1916 roku podczas demonstracji z okazji 125. rocznicy uchwalenia Konstytucji.

We wspomnianej już uchwale z dnia 1 sierpnia 1919 roku ustanowiono dwie polskie flagi: biało-czerwoną oraz biało-czerwoną z herbem pośrodku białego pasa. Tę drugą używały polskie poselstwa** i konsulaty. Jednocześnie była to bandera handlowa używana na morzu.

* bitwa o Olszynkę Grochowską – najbardziej krwawa bitwa powstania listopadowego

** poselstwo – ambasada

Ustalono, że flagi te mają mieć proporcje szerokości (wysokości) do długości płata 5:8. I właśnie to różni flagę od barw, które mogą mieć proporcje dowolne.

Wprowadzono wtedy również trzy weksylia używane przez marynarkę wojenną – banderę wojenną, proporzec i znak. Bandera wojenna, będąca jednocześnie flagą wojenną lądową, była taka jak handlowa, lecz dłuższa i z trójkątnym wycięciem na końcu.

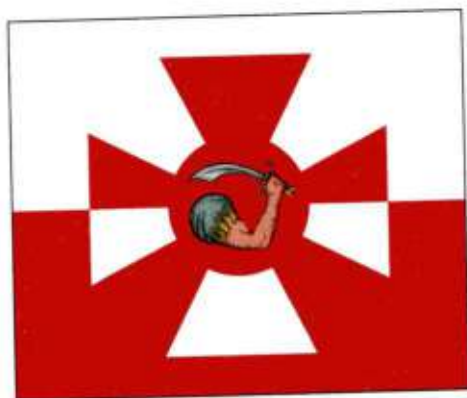
Ilustracje flagi według materiału z 1919 r.

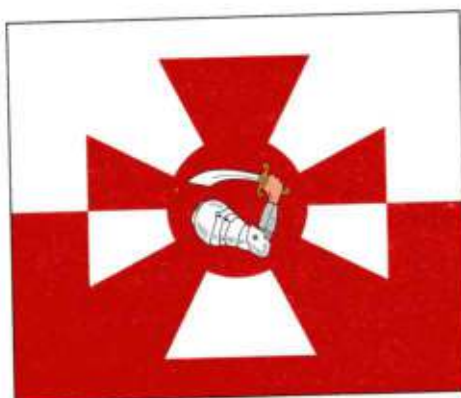
Bandera wojenna
według wzoru z 1919 r.

Proporzec wywieszany na dziobie okrętu podczas postoju w porcie lub na redzie był biało-czerwony z polskim krzyżem kawalerskim pośrodku, w sercu którego umieszczono rękę z tak zwanym tasakiem marynarskim. Krzyż kawalerski upamiętniał znak, który rycerze polscy od średniowiecza umieszczali na zbroi, a husaria* na swych proporcach. Ręka została wzięta z chorągwi, jaką miały w XVII i XVIII wieku uzbrojone statki w służbie królów Rzeczypospolitej.

* husaria – polska ciężka kawaleria w XVII i XVIII w.

Proporzec marynarki wojennej
według wzoru z 1919 r.

Proporzec marynarki wojennej
według wzoru z 1993 r.

Podstawowe wzory tych weksyliów nie zmieniły się do dziś. Zmieniały się tylko herby na białym pasie i wzory proporca. Opisany powyżej proporzec był używany w latach 1919–1945 i 1959–1993, a w 1993 roku rękę odziano w zbroję.

Zmienił się jednak zakres wykorzystywania flagi z herbem oraz jej nazwa. Obecnie flaga ta jest również flagą misji polskich za granicą innych niż dyplomatyczne, flagą cywilnych lotnisk i lądowisk oraz cywilnych samolotów komunikacyjnych podczas lotów zagranicznych, a także flagą kapitanatów i bosmanatów** portów. W ustawie określono ją mianem *flaga państwowa z godłem Rzeczypospolitej Polskiej*¹.

** kapitanat, bosmanat – wydział urzędu morskimi regulujący w porcie ruch jednost pływających

1. Ustawa o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 lutego 1990 r., w: Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej Nr 10, Warszawa, dnia 22 lutego 1990 r.

Orzeł wojskowy

Od połowy XVII wieku Orzeł Biały był wyszywany na chorągwiach wojskowych. Różnił się jednak od godła Królestwa Polskiego. Na chorągwi kawalerii z połowy XVII wieku w szponach orla umieszczano krzyż i szablę, pod rządami Augusta II Mocnego były to miecz i berło, a za króla Stanisława Augusta Poniatowskiego – berło i jabłko królewskie.

Chorągiew kawalerii polskiej z II połowy XVII w.

Chorągiew używana w wojsku polskim za panowania Augusta II Mocnego.

Chorągiew wojskowa z czasów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego

Ujednolicone chorągwie piechoty i sztandary kawalerii wprowadzono po raz pierwszy w 1807 roku w Księstwie Warszawskim. Pośrodku czerwonego płata widniał na nich Orzeł Biały z berłem i jabłkiem w szponach.

Sztandar pułkowy piechoty w Księstwie Warszawskim

Także na chorągwiach wojskowych utworzonego w 1815 roku Królestwa Kongresowego centralne miejsce zajmował Orzeł Biały, tym razem bez insygniów w szponach. Czerwony owal z orłem, otoczony gałązkami wawrzynu (symbol chwały) i zwieńczony koroną, był umieszczony na granatowym krzyżu kawalerskim. W rogach między ramionami krzyża były carskie monogramy*. Po usunięciu monogramów chorągwie te były używane przez niektóre pułki biorące udział w powstaniu listopadowym.

Sztandar z czasów Królestwa Kongresowego

* monogram – znak złożony z dwóch początkowych liter imienia i nazwiska, a w przypadku władców litery imienia i cyfry rzymskiej; np. A I to Aleksander Pierwszy

Chorągwie te posłużyły za wzór, kiedy w 1919 roku zaprojektowano chorągwie piechoty i sztandary kawalerii (różniące się tylko rozmiarami). Weksylia te miały barwy narodowe (biały płat z czerwonym krzyżem kawalerskim) i państwowe godło w wieńcu laurowym. Między ramionami krzyża były numery pułku.

Sztandary wojskowe
według wzoru
z 1919 r. (po lewej) i z 1927 r.

Ten sam wzór, lecz z Orłem Białym w innym kształcie, zachowano po zmianie herbu w 1927 roku. Obowiązywał on do 1945 roku i został przywrócony w 1993 roku, lecz z drzewcem po przeciwnej stronie.

Sztyndar jednostki wojskowej
według wzoru z 1993 r.

Orzeł Drugiego Pułku
Piechoty Królestwa
Kongresowego

Inną formę miał nasz orzeł stanowiący metalową oznakę noszoną od XVIII wieku na wojskowych czapkach. Wzorem dla późniejszych orłów wojskowych był orzeł stojący na tarczy Amazonek, wprowadzony w 1807 roku w wojsku Księstwa Warszawskiego. Jego wojskowy charakter symbolizowała właśnie tarcza w kształcie pelty, czyli tarczy używanej w starożytnej Grecji przez piechurów z Tracji*. Z kolei poeci przypisują ten kształt tarczy legendarnym Amazonkom**.

Od tego czasu aż do dnia dzisiejszego oznaką wojskową jest Orzeł Biały stojący na pelcie. Zmieniały się tylko – i to wielokrotnie – kształty tego orła. Za najbardziej harmonijny uznawany jest orzeł wojskowy z czasów Królestwa Kongresowego (1815–1832) i nim wzorowane były niemal wszystkie późniejsze.

W 1920 roku wprowadzono nowego orła wojskowego w marynarce wojennej. Środkową część tarczy Amazonek pokryto niebieską emalią i dodano złotą kotwicę, która sięgała od spodu tarczy do górnej części łap orła. Trzeciego orła wojskowego, tym razem dla lotnictwa, ustanowiono w 1936 roku. Po obu stronach orła umieszczono skrzydła husarskie***.

Obecne wzory orłów wojskowych nawiązują do wzorów sprzed II wojny światowej. Orły wojsk lądowych, lotnictwa wojskowego i marynarki wojennej zostały wprowadzone na mocy *Ustawy o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 19 lutego 1993 roku.

W dniu 5 marca 2009 roku został ustanowiony czwarty orzeł wojskowy. Jest to orzeł wojsk specjalnych o wzorze orła wojsk lądowych, ale z czarną środkową częścią tarczy Amazonek.

* Tracja – kraina historyczna, obejmująca południowo-wschodnią część obecnej Bułgarii, europejską część Turcji i wschodnią część Grecji

** Amazonki – według mitologii greckiej wojownicze plemię kobiet w Tracji

*** skrzydła husarskie – używane przez husarię listwy drewniane, zakrzywione u góry, z przyczepionymi piórami ptaków drapieżnych; były mocowane pionowo do siodła za plecami jeźdźca

Orzeł wojsk lądowych

Orzeł lotnictwa wojskowego

Orzeł marynarki wojennej

Orzeł wojsk specjalnych

Orły dla zasłużonych

Na całym świecie najwybitniejsze osobistości są odznaczane za swe zasługi orderami. W naszym kraju nadaje je Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Ta tradycja jest w Polsce młodsza niż w innych państwach, gdyż u nas długo uważano, że od odznaczeń ważniejsza jest uświęcona wielowiekową tradycją szlachecka równość. Rozumiano to tak, że jeśli ma być równość, to nikt nie może być orderem wywyższony nad resztę szlacheckiej braci.

Pierwszym polskim odznaczeniem był owalny medal z czerwoną emalią i Orłem Białym. Pięć takich medali wręczył 1 listopada 1705 roku swym zwolennikom zdetronizowany król August II Mocny. Po odzyskaniu tronu w 1709 roku król ten ustanowił Order Orła Białego. Duży emaliowany orzeł został umieszczony na krzyżu maltańskim wykonanym ze złota, z białą i czerwoną emalią, brylantami na ośmiu końcach oraz wysadzanych brylantami promieniami między ramionami krzyża. Wstęga, na której zawieszano order, była biała z czerwonymi brzegami, lecz w 1713 roku zmieniono ją na błękitną i taka pozostaje do dziś.

Order Orła Białego z 1713 r.

Order Orła Białego z 1807 r.
(po Józefie Wybickim)

Niewielkie, ale bardzo istotne zmiany w wyglądzie orderu, wprowadził król Stanisław August Poniatowski (1764–1795). Usunął wszystkie brylanty, na końcach ramion krzyża umieścił złote kulki oraz zmienił kształt orła i promieni między ramionami krzyża.

Order Orła Białego był nadawany do 1831 roku, kiedy został włączony do rosyjskiego zestawu orderów. Przywrócono go w 1921 roku i nadawano do 1938 roku. Po rządach komunistycznych order został ponownie przywrócony na mocy ustawy z dnia 16 października 1992 roku – jako najwyższy order Rzeczypospolitej Polskiej. Do początku 2016 roku odznaczono nim 103 Polaków (w tym 33 pośmiertnie) i 73 cudzoziemców.

Order Orła Białego od 1992 r.

Orzeł Biały zajmuje główne miejsce na odznakach jeszcze trzech polskich orderów – Odrodzenia Polski, Virtuti Militari i Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej.

Drugim najwyższym odznaczeniem cywilnym jest Order Odrodzenia Polski, ustanowiony 4 lutego 1921 roku. Odznaką jest biały krzyż maltański, w środku którego umieszczono Orła Białego w czerwonym okrągłym polu z granatowym otokiem, na którym widnieje złoty napis *Polonia Restituta* (Polska Odrodzona). Wstęga orderu jest czerwona z dwoma paskami białymi biegnącymi wzdłuż brzegów. Order ten nadal nadawano po objęciu władzy przez komunistów w 1944 roku, lecz z orłem bez korony. Przedwojenny wzór orderu został przywrócony w 1992 roku.

Krzyż Wielki
Orderu Odrodzenia Polski
od 1921 r.

Najwyższym odznaczeniem wojskowym jest Order Wojenny Virtuti Militari. Został on ustanowiony w 1792 roku przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego pod nazwą Order Krzyża Wojskowego. Odznaką był zawieszony pod złotą koroną czarny krzyż kawalerski ze złotym medalionem w środku, na którym był emaliowany Orzeł Biały, trzymający w łapach berło i jabłko królewskie, otoczony zielonym wieńcem laurowym (symbol chwały). Na ramionach krzyża umieszczono łaciński napis VIR – TUTI – MILI – TARI (Cnocie Wojskowej). Wstęga orderu była (i nadal jest) błękitna z czarnymi paskami wzdłuż brzegów.

Krzyż Komandorski
Orderu Wojskowego
Księstwa Warszawskiego
(po generale Józefie Chłopickim)

Pod naciskiem Rosji order zniesiono w styczniu 1794 roku, lecz wznowiono go już w 1806 roku i nazwano Orderem Wojskowym Księstwa Warszawskiego. W Królestwie Kongresowym (1815–1832) order utrzymano, lecz jego nazwę zmieniono na Order Wojskowy Polski. W 1832 roku order przejęła Rosja i zdegradowała do roli odznaki pamiątkowej, nadawanej zasłużonym w stłumieniu polskiego powstania.

Po odzyskaniu niepodległości order przywrócono w 1919 roku pod nazwą Order Wojskowy Virtuti Militari, zmienioną w 1933 roku na Order Wojenny Virtuti Militari. Komuniści przejęli order w 1944 roku i nazwali go Orderem Virtuti Militari. Usunęli koronę, pod którą zawieszony był krzyż, a także koronę z głowy orła i regalia (berło i jabłko). W 1992 roku przywrócono przedwojenny wzór odznaki i nazwę orderu. Odznaka ta – podobnie jak wszystkie poprzednie do 1945 roku – różni się od pierwotnej tylko drobnymi szczegółami.

Krzyż Wielki
Orderu Wojennego Virtuti Militari
od 1992 r.

Czwartym polskim orderem jest ustanowiony w 1992 roku Order Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej. Jest on nadawany cudzoziemcom i Polakom mieszkającym za granicą za wybitne zasługi dla współpracy między narodami.

Krzyż Wielki
Orderu Zasługi
Rzeczypospolitej Polskiej
od 1992 r.

Na zakończenie warto jeszcze powiedzieć, że Order Orła Białego ma tylko jedną klasę, natomiast pozostałe trzy mają po pięć klas. Są one – jak stopnie w szkole – uzależnione od zasług. Klasa najwyższa to Krzyż Wielki, i takie tu pokazujemy. Klasa najniższa to Krzyż Kawalerski, a w przypadku *Virtuti Militari* – Krzyż Srebrny.

Orzeł Biały symbolem narodowym

Kilkanaście lat po trzecim rozbiore Polski na ziemiach odzyskanych od Prus zostało utworzone Księstwo Warszawskie. W jego wojsku na czapkach, ryngrafach i ładownicach oficerskich, klamrach i sztandarach ponownie umieszczano wizerunek naszego herbowego godła. Tak powszechne użycie orla w wojsku Księstwa sprawiło, że Orzeł Biały zaczął być postrzegany jako symbol narodowy.

To poczucie nasiliło się, kiedy po upadku Księstwa i nowym rozbiore po Kongresie Wiedeńskim (1815 r.), a potem po klęsce powstania listopadowego (1831 r.), orły z czapek wojskowych i sztandary z Orłem Białym przechowywane były w domach jak najcenniejsze pamiątki, stając się narodowym symbolem wolnej ojczyzny.

* ryngraf – wypukła, półokrągła blacha ze znakiem państwowym lub religijnym, noszona na szyi

** ładownica – rodzaj ozdobnego pudełka na naboje, mocowanego do pasa lub na rzemieniu przewieszonym przez ramię

Kosynier biorący udział w powstaniu listopadowym

Biżuteria patriotyczna z XIX w.

Już w czasie powstania listopadowego zaczęto wyrabiać biżuterię patriotyczną w postaci pierścieni i medalików z wizerunkiem Orła Białego. Jej wyrób osiągnął największe rozmiary w okresie manifestacji patriotycznych 1861 roku i po upadku powstania styczniowego (1864 r.). Orzeł Biały zdobił wtedy również broszki, spinki, obrączki, breloki i medaliony.

Wykonywano je z różnych materiałów – drewna, kości, żelaza, blachy mosiężnej i stalowej, a nawet ze srebra i czasem ze złota. Na niektórych z nich Orzeł Biały miał białą i czerwoną emalię. Jednakże po niezwykle krwawym stłumieniu powstania przeważała biżuteria żałobna, tak zwana czarna. Często obok orła umieszczano na niej kotwicę (symbol nadziei), krzyż (symbol wiary) i wieniec cierniowy (symbol męczeństwa).

Tak oto Orzeł Biały – sam lub na tarczy herbowej – stał się symbolem narodowym w czasie, kiedy państwo polskie nie istniało. W wielu pieśniach patriotycznych z drugiej połowy XIX wieku i początków wieku XX nasz biały orzeł był symbolem Polski, a jego swobodny lot symbolizował walkę o wolność.

Naklejka Towarzystwa Szkoły Ludowej upamiętniająca rocznicę Konstytucji 3 Maja

Pod koniec XIX wieku krakowskie Towarzystwo Szkoły Ludowej zaczęło na rocznicę Konstytucji 3 Maja wydawać naklejki i ulotki z dużymi wizerunkami Orła Białego na czerwonym tle. Ukazywały się też pocztówki z motywami patriotycznymi, między innymi z Orłem Białym na czerwonej chorągwi.

Pocztówka patriotyczna z 1917 r.

Ale nawet po odzyskaniu niepodległości, kiedy nasz orzeł znów zajął należne mu miejsce w herbie państwa, nie wygasło poczucie, że Orzeł Biały jest nie tylko godłem herbu państwowego, ale także – a może nawet przede wszystkim – symbolem narodowym. Świadczy o tym fakt, że w większości polskich domów można było zobaczyć wizerunki Orła Białego. Na pocztówkach patriotycznych, makatkach, zegarach stojących i ściennych, drewnianych i mosiężnych talerzach ozdobnych, metalowych i ceramicznych medalionach.

Orzeł Biały występuje też w sztuce ludowej. Są orły wycinane z papieru bądź metalicznej folii, rzeźbione w drewnie lub kute z żelaza. Spotyka się też orły wykonywane z różnych materiałów naklejanych na czerwony papier – z posrebrzanych łusek szyszki, brzoźowej kory lub drewnianych pręcików.

Talerz zakopiański
z II poł. XX w.

Orla Białego zobaczymy dziś na szalikach oraz czapkach kibiców sportowych reprezentacji Polski, a także na koszulkach i różnego rodzaju artykułach pamiątkowych. Także Polacy, którzy osiedli za granicą, szczególnie w Stanach Zjednoczonych, dają wyraz dumy, że pochodzą z Polski, i posługują się różnymi przedmiotami z wizerunkiem Orła Białego.

Tablica na samochód

Znaki ziem polskich

Orzeł, zanim pojawił się w herbie Królestwa Polskiego, był godłem herbowym kilku dzielnic, na jakie podzielił państwo Bolesław III Krzywousty. Najstarsze wizerunki tych herbów są na pieczęciach książęcych, a dokumenty, przy których je przywieszono, pozwalają na ustalenie dat. Ponieważ wiele dokumentów w ciągu wieków zaginęło, nie wiemy, czy te, które znamy, są najstarsze. Być może przywieszono do nich pieczęcie były używane już wcześniej.

Najstarszy, bo pochodzący z 1222 roku, jest dokument z pieczęcią księcia opolsko-raciborskiego Kazimierza I, na której jest orzeł na tarczy. Natomiast na pieczęci księcia wielkopolskiego Władysława Odonica z 1223 roku jest orzeł na gonfanonie. Tarcze z orłem są jeszcze na pieczęciach księcia śląskiego Henryka II Pobożnego z 1224 roku, księcia kujawskiego Kazimierza Konradowica z 1236 roku, księcia legnickiego Kazimierza Bolesława II Rogatki z 1242 roku oraz księcia krakowsko-sandomierskiego Bolesława Wstydlwego z 1250 roku. Z późniejszych przekazów wiemy, że orły te miały różne barwy. Najstarszymi orłami były złoty opolski i czarny dolnośląski.

Przedstawione na tych pieczęciach herby przetrwały wieki jako znaki ziemskie i wojewódzkie. Od czasu panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434) królowie Polski umieszczali je na swych pieczęciach majestatowych lub wielkich koronnych.

Herby ziemskie na pieczęci Władysława III Warneńczyka (1434–1444)

Województwo krakowskie:
w polu czerwonym
orzeł biały z koroną,
dziobem, łapami
i przepaską złotymi

Województwo poznańskie:
w polu czerwonym
orzeł biały z dziobem
i łapami złotymi

Województwo sandomierskie:
tarcza dzielona w słup,
pole pierwsze dzielone pięć
razy na pasy czerwone i białe,
w polu drugim błękitnym
dziewięć gwiazd złotych

Województwo kaliskie:
w polu szachowanym
czerwonym i białym
głowa bawola czarna
z koroną i kolcem złotymi

Województwo sieradzkie:
tarcza dzielona w słup,
w polu pierwszym złotym
pół lwa czerwonego,
w polu drugim czerwonym
pół orła czarnego
pod wspólną koroną złotą

Województwo łęczyckie:
tarcza dzielona w słup,
w polu pierwszym białym
pół lwa czerwonego,
w polu drugim czerwonym
pół orła białego
pod wspólną koroną złotą

**Województwo
brzeskokujawskie:**
w polu pierwszym złotym
pół lwa czarnego,
w polu drugim złotym
pół orła czerwonego
pod wspólną koroną złotą

Województwo ruskie:
w polu błękitnym
lew w koronie złoty,
wspinający się na skały

Województwo lubelskie:
w polu czerwonym
jeleń biały
z koroną złotą na szyi

Województwo belskie:
w polu czerwonym
grzyf biały w koronie złotej

Województwo plockie:
w polu czerwonym
orzeł czarny z inicjałem
„P” złotym na piersi

Województwo mazowieckie:
w polu czerwonym
orzeł biały z dziobem i łapami
złotymi

Województwo rawskie:
w polu czerwonym
orzel czarny z inicjałem
„R” złotym na piersi

Ziemia chełmska:
w polu zielonym
niedźwiedź biały
między drzewami zielonymi

Ziemia przemyska:
w polu błękitnym
orzel dwugłowy złoty
w koronie złotej

Ziemia dobrzyńska:
w polu czerwonym głowa
z rogami w koronie złotej
i ze złotym kołnierzem

Powyżej przedstawiliśmy herby ziemskie z księgi Bartosza Paprockiego *Herby rycerstwa polskiego* pochodzącej z 1584 roku. Zabrakło wśród nich herbu ziemi dobrzyńskiej, która była wówczas częścią województwa inowrocławskiego. Dlatego pokazujemy jego wizerunek w postaci płaskorzeźby z grobowca króla Władysława II Jagiełły.

Do połowy XVI wieku liczba ziem powiększyła się. Wśród herbów przedstawionych na chorągwi z czasów panowania Zygmunta II Augusta (patrz: s. 63) – poza już znanymi – są herby Prus Królewskich (województwa pomorskie i malborskie), ziemi wieluńskiej i ziemi halickiej, a także ziem pozostających poza granicami Rzeczypospolitej – Prus Krzyżackich, lenna moldawskiego i lenna słupskiego.

Kilka słów należy jeszcze poświęcić herbom ziem, które w omawianym okresie nie należały już do Polski. Są to przede wszystkim ziemie, które herby miały najdawniej, jeszcze pod rządami Piastów – Śląsk i Opolszczyzna. Pokazane tu ich wizerunki pochodzą z herbarza niemieckiego z XV wieku (Dolny Śląsk) i szwajcarskiego z 1480 roku (księstwo opolskie).

Również herb Pomorza datuje się od czasów piastowskich. Zamieszczony tu jego wizerunek pochodzi z herbarza niemieckiego z XVI wieku.

Dolny Śląsk

Księstwo opolskie

Pomorze

Herby ziemskie na chorągwi z czasów panowania Zygmunta II Augusta (1548–1572)

Herb Jagiellonów

Herb Słupy Giedymina

Zemno moldawskie

Województwo
poznańskie

Województwo
sieradzkie

Województwo
zemeskokujawskie

Województwo
łęczyckie

Województwo
ruskie

Ziemia chełmska

Prusy Królewskie

Województwo
mazowieckie

Prusy Krzyżackie

Lenno słupskie

Województwo
sandomierskie

Województwo
kaliskie

Województwo
lubelskie

Ziemia przemyska

Województwo białskie

Ziemia
dobrzyńska

Województwo
podolskie

Ziemia
halicka

Ziemia
wieluńska

Replika Chorągwi
Rzeczypospolitej Obojga
Narodów eksponowana
w Sali Chorągwianej
Pałacu Prezydenckiego

Herby województw i powiatów

Opisane w poprzednim rozdziale herby wojewódzkie były używane do czasu rozbiorów. Dopiero ponad dwieście lat później, kiedy 1 stycznia 1999 roku weszła w życie *Ustawa o samorządzie województwa*, część z nich przywrócono. Są to herby ośmiu województw, których terytoria w przybliżeniu odpowiadają województwom historycznym.

Herby obecnych województw:

małopolskie

wielkopolskie

mazowieckie

dolnośląskie

opolskie

śląskie

lubelskie

zachodniopomorskie

Trzy czwarte z nich to nasze orły znane od czasów średniowiecza. Małopolska ma Orła Białego, czyli herb będący jednocześnie herbem całej Polski i dawnego województwa krakowskiego. Ten sam orzeł, ale bez korony, jest w herbach Wielkopolski (orzeł z herbu dawnego województwa poznańskiego) i Mazowsza. Czarny orzeł z przepaską sierpową z krzyżem na piersi to znane od początków XIII wieku godło herbu Dolnego Śląska. Równie stary jest złoty orzeł opolski, czyli górnośląski, który teraz jest godłem herbów dwóch województw – opolskiego i śląskiego. W herbie opolskim orzeł ma koronę, tak jak orzeł w herbie księstwa

opolsko-raciborskiego od czasów panowania Jana Dobrego (1521–1532). Dwa kolejne województwa, które przywróciły dawne herby, to lubelskie i zachodniopomorskie (herb Pomorza).

Historyczne herby ziemskie przywrócono także w bardzo wielu powiatach. W kilku herbach powiatów województwa małopolskiego połączono orła krakowskiego z symbolami lokalnymi. W herbie powiatu wielickiego są na piersi orła narzędzia górnicze z herbu Wieliczki, a w jego szponach wieńce złoty i srebrny. Takie wieńce miał w szponach orzeł, który był godłem powstania krakowskiego w 1846 roku.

Herby powiatów województwa małopolskiego:

wielicki

wadowicki

limanowski

myszkowski

W herbie powiatu wadowickiego orzeł trzyma Klucze Piotrowe (papieskie) dla upamiętnienia papieża Jana Pawła II, który się w Wadowicach urodził. Natomiast pod orłem w herbie powiatu limanowskiego umieszczono drzewo z herbu Limanowej. W herbie powiatu myszkowskiego są głowy dwóch orłów – krakowskiego i cieszyńskiego (pochodzącego od opolskiego), które przypominają, że przez kilkaset lat wschodnia część terenów powiatu należała do województwa krakowskiego, a częścią zachodnią władali książęta cieszyńscy. Wieża symbolizuje zamki, które budował król Kazimierz Wielki, między innymi we wschodniej części obecnego powiatu.

W herbach wielu powiatów Wielkopolski obok orła poznańskiego umieszczono symbole nawiązujące do herbów stolic powiatów. Topór w herbie powiatu wągrowieckiego upamiętnia zasłużony dla Wielkopolski ród Pałuków, który wywodził się z terenu obecnego powiatu.

Herby powiatów województwa wielkopolskiego:

jarociński

grodziski

obornicki

wągrowiecki

Również orzeł mazowiecki występuje w herbach bardzo wielu powiatów. Herb powiatu warszawsko-zachodniego jest wzorowany na pieczęci księcia Janusza III z 1525 roku, na której w czteropolowej tarczy orzeł sąsiadował z czerskim smokiem. W herbie powiatu nowodworskiego mury z basztami wzięto z herbu Nowego Dworu Mazowieckiego, a pas falisty symbolizuje rzeki Wisłę i Narew, nad którymi leży to miasto. Skrzyżowane miecze w herbie powiatu sochaczewskiego upamiętniają stoczoną pod Sochaczewem bitwę nad Bzurą – największą bitwę wojny obronnej Polski 1939 roku. Pas falisty reprezentuje rzekę Bzurę. W herbie powiatu grodziskiego obok głowy orła mazowieckiego umieszczono godło herbu Grodziska Mazowieckiego.

warszawski zachodni

nowodworski

sochaczewski

grodziski

Herby powiatów województwa mazowieckiego:

W herbach powiatów dolnośląskich króluje czarny piastowski orzeł z białą przepaską sierpową z krzyżem. Herb głogowski ma całego orła z inicjałem gotyckim „G” (Głogów) na tarczy umieszczonej na piersi. Inne herby powiatowe mają zazwyczaj w pierwszym polu połowę orła, w drugim znak miejscowy. W przypadku powiatu zgorzeleckiego są to pasy, w powiecie nyskim – pół herbu Nysy, a w powiecie średzkim – skrzyżowane buławy. Cztery z nich, zakończone trójliściem, oznaczają gminy wiejskie, a pięta, zwieńczona koroną murową, symbolizuje Środę Śląską.

głogowski

zgorzelecki

nyski

średzki

Herby powiatów województwa dolnośląskiego:

Orzeł opolski i pochodzący od niego orzeł cieszyński są w herbach kilku powiatów województw opolskiego i śląskiego. Powiat prudnicki ma orła na trzech pasach skośnych z pola herbu rodzowego Wązów, co upamiętnia przejęcie w 1645 roku od Austrii rządów w księstwie opolsko-raciborskim przez króla Polski Władysława IV Wazę. W herbie powiatu cieszyńskiego orzeł ma na piersi inicjał „C” (Cieszyn) dla odróżnienia go od godła w herbie województwa opolskiego.

Herby powiatów województwa opolskiego i śląskiego:

prudnicki

cieszyński

gliwicki

bielski

Wieże pod orłem w powiecie gliwickim reprezentują trzy miasta powiatu – Knurow, Pyskowice i Toszek. W herbie powiatu bielskiego jest pół orla cieszyńskiego i pół krakowskiego, ponieważ zachodnia część powiatu leży na terenach dawnego księstwa cieszyńskiego, a część wschodnia na terenie ziemi krakowskiej.

Orły historyczne w herbach powiatów:

przeworski

oświęcimski

rawski

płocki

Przeglądając herby z orłami, nie sposób pominąć kolejnych czterech orłów historycznych, które teraz przywrócono. Powiat przeworski ma w swym herbie dwugłowego orła z dawnego herbu ziemi przemyskiej. Powiaty oświęcimski i rawski powróciły do swych herbów z XVI wieku, a powiat płocki połączył w herbie pół orła mazowieckiego z połową orła ziemii płockiej (z inicjałem „P” na piersi).

Kolejny orzeł, a właściwie jego połowa, połączona z połową lwa pod jedną koroną, występuje w herbie powiatu inowrocławskiego. Jest to historyczny herb Kujaw. Herbem powiatu kaliskiego jest dawny herb Wielkopolski, który później stał się herbem ziemi kaliskiej. Znane już nam godło herbu ziemi dobrzyńskiej jest teraz w herbie powiatu rypińskiego.

inowrocławski

kaliski

rypiński

Znaki Wojska Polskiego

Najwięcej znaków z Orłem Białym jest w Wojsku Polskim i Straży Granicznej. Trzy z nich pokazaliśmy już wcześniej – Proporzec Prezydenta RP w rozdziale o polskiej chorągwi oraz banderę wojenną i proporzec marynarki wojennej w rozdziale o flagach i banderach.

Znakami przynależności państwowej żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych są od 1996 roku naszywki z herbem RP i z flagą biało-czerwoną. Naszywkę z herbem noszą żołnierze polscy na lewym rękawie munduru wyjściowego i galowego. Natomiast na obu ramionach munduru polowego wszyscy żołnierze polscy noszą naszywki z flagą państwową.

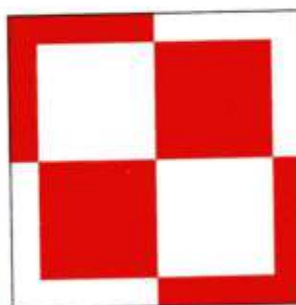

Naszywka z herbem RP noszona przez polskich żołnierzy na lewym rękawie munduru wyjściowego i galowego

Znakiem rozpoznawczym polskich samolotów wojskowych jest tak zwana szachownica lotnicza, której obecny wzór wprowadzono w 1993 roku. Jest ona również na fładze lotnisk i lądowisk wojskowych, ustanowionej w 1993 roku, oraz na fładze lotnisk i lądowisk marynarki wojennej, wprowadzonej w 1996 roku.

Flaga lotnisk (lądowisk) wojskowych

Szachownica lotnicza

Flaga lotnisk (lądowisk) marynarki wojennej

W celu odróżnienia jednostek pomocniczych marynarki wojennej od okrętów wojennych jednostki te noszą inną banderę. Jest ona niebieska z banderą wojenną w kantonie.

Bandera jednostek pomocniczych
marynarki wojennej

W znakach Straży Granicznej poza bielą i czerwienią występuje barwa zielona. Wzorowany na szachownicy lotniczej okrągły znak statków powietrznych umieszczono na zielonym kwadracie, a flaga o wzorze bandery cywilnej otrzymała zielone obramowanie. Oba te znaki używane są od 1992 roku.

Znaki Straży
Granicznej

W 1993 roku zostały ustanowione flagi trzech rodzajów Sił Zbrojnych RP – czerwone z orłami wojsk lądowych, sił powietrznych oraz marynarki wojennej. Podobną flagę – z orłem wojsk specjalnych – dodano w 2009 roku. Flagi te są podnoszone w jednostkach wojskowych oraz są używane podczas różnych świąt i uroczystości wojskowych.

Flaga wojsk lądowych

Flaga sił powietrznych

Flaga marynarki wojennej

Flaga wojsk specjalnych

Kolejne trzy flagi, wprowadzone w 1996 roku, są flagami funkcyjnymi, używanymi przez osoby na najwyższych stanowiskach. Flaga Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego jest wzorowana na ustanowionej w 1937 roku fładze Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych. Natomiast flagi Ministra Obrony Narodowej i Dowódcy Marynarki Wojennej nawiązują do wzorów z 1921 roku.

Flaga Ministra Obrony Narodowej

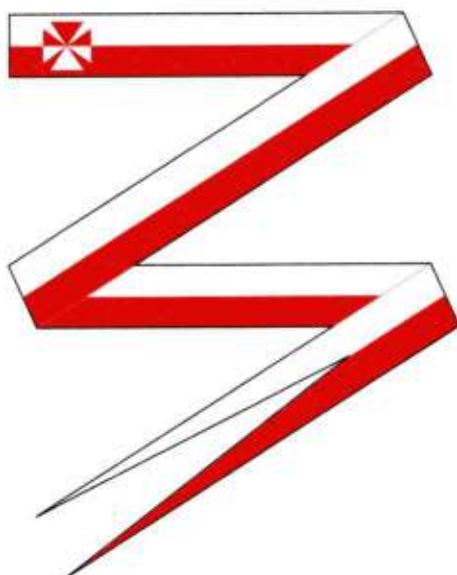

Flaga Szefa Sztabu Generalnego
Wojska Polskiego

Flaga Dowódcy Marynarki Wojennej

Obowiązujący od 1993 roku znak dowódcy okrętu jest wzorowany na znaku z 1920 roku. Znak ten umieszcza się na maszcie okrętu wojennego, dowodzonego przez oficera marynarki wojennej.

Znak dowódcy okrętu

Następnych pięć prezentowanych tu flag to flagi rangowe, po których można poznać, jaki stopień wojskowy ma najwyższa rangą osoba przebywająca oficjalnie na pokładzie okrętu wojennego. Flagi te, ustanowione w 1996 roku, nawiązują swymi wzorami do flag z 1921 roku.

Flaga admirała

Flaga admirała floty

Flaga wiceadmirała

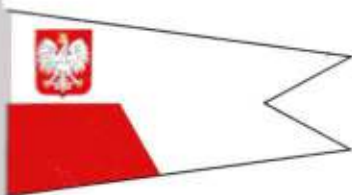

Flaga kontradmirała

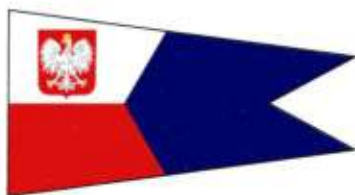

Flaga generała

Na okręcie wojennym, a także na jednostce pomocniczej marynarki wojennej, podnosi się proporczyk rangowy najwyższego rangą dowódcy. Są to proporczyki wprowadzone w 1996 roku, wzorowane na proporczykach z 1921 roku.

Proporczyk dowódcy flotylli

Proporczyk dowódcy dywizjonu

Proporczyk dowódcy grupy

*Ustawa o godle, barwach i hymnie
Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach
państwowych z 31 stycznia 1980 roku
tekst jednolity z 2005 roku (fragmenty)*

Dziennik Ustaw 2005 nr 235 poz. 2000

Art. 1.

1. Orzeł biały¹, biało-czerwone barwy i „Mazurek Dąbrowskiego” są symbolami Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Otaczanie tych symboli czcią i szacunkiem jest prawem i obowiązkiem każdego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej oraz wszystkich organów państwowych, instytucji i organizacji.
3. Symbole Rzeczypospolitej Polskiej pozostają pod szczególną ochroną prawa, przewidzianą w odrębnych przepisach.

Art. 2.

1. Godłem Rzeczypospolitej Polskiej jest wizerunek orła białego ze złotą koroną na głowie zwróconej w prawo, z rozwiniętymi skrzydłami, z dziobem i szponami złotymi, umieszczony w czerwonym polu tarczy².
2. Wzór godła Rzeczypospolitej Polskiej zawiera załącznik nr 1.

Art. 2a.

Wizerunku orła ustalonego dla godła używają:

- 1) organy władzy państwowej,
- 2) organy administracji rządowej,
- 3) gminy, związki międzygminne oraz ich organy,
- 4) powiaty, związki powiatów oraz ich organy,
- 5) samorządy województw oraz ich organy,
- 6) sądy, prokuratury i komornicy sądowi,
- 7) samorządowe kolegia odwoławcze,
- 8) regionalne izby obrachunkowe,
- 9) jednostki organizacyjne Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej,
- 10) jednostki organizacyjne Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Obrony Cywilnej Kraju,
- 11) jednostki organizacyjne Służby Więziennej,
- 12) szkoły publiczne, szkoły niepubliczne o uprawnieniach szkół publicznych, państwowe szkoły wyższe, niepaństwowe szkoły wyższe,
- 13) inne podmioty, jeżeli przepisy szczególne uprawniają je do używania wizerunku orła.

Art. 3.

1. Godło Rzeczypospolitej Polskiej umieszcza się w szczególności w pomieszczeniach urzędowych i salach posiedzeń, salach wykładowych i lekcyjnych należących do:

1. Błąd w pisowni – powinno być Orzeł Biały, bo jest to nazwa własna.

2. Błąd merytoryczny – godłem jest sam orzeł, a herbem jest orzeł na tarczy herbowej; ten błąd powtarza się w dalszej części ustawy oraz w załączniku nr 1.

- 1) organów państwowych,
  - 1a) organów gmin, powiatów, samorządów województw oraz związków jednostek samorządu terytorialnego,
  - 1b) klubów, kół i zespołów poselskich, senackich i parlamentarnych oraz biur poselskich, senatorskich i poselsko-senatorskich,
- 2) jednostek Sił Zbrojnych,
- 3) szkół i placówek oświatowo-wychowawczych,
- 4) przedstawicielstw dyplomatycznych, urzędów konsularnych oraz innych oficjalnych przedstawicielstw i misji za granicą.
  - 1a. Na budynkach siedzib podmiotów, o których mowa w art. 2a, umieszcza się urzędowe tablice z godłem Rzeczypospolitej Polskiej oraz urzędowe tablice z napisem nazwy tego podmiotu.
  - 1b. Urzędowa tablica z godłem ma kształt owalny w układzie pionowym, obwódkę białoczerwoną i tło szare, na którym znajduje się godło Rzeczypospolitej Polskiej. Urzędowa tablica z napisem jest prostokątna w układzie poziomym, ma tło czerwone, a litery napisu białe.
2. Godło Rzeczypospolitej Polskiej można umieszczać w innych miejscach niż wymienione w ust. 1, z uwzględnieniem art. 1 ust. 2.
3. Jednostki organizacyjne wymienione w ust. 1 pkt 4, w wypadkach przewidzianych w prawie i zwyczajach międzynarodowych, umieszczają godło Rzeczypospolitej Polskiej także na obiektach stanowiących ich siedziby urzędowe.
4. Rada Ministrów określi, w drodze rozporządzenia, wzory oraz wymiary urzędowych tablic z godłem Rzeczypospolitej Polskiej i napisem, a także sposób ich umieszczania na budynkach siedzib podmiotów, o których mowa w art. 2a, biorąc pod uwagę czytelność i estetykę tablic oraz funkcjonalność ich umieszczania.

Art. 4.

1. Barwami Rzeczypospolitej Polskiej są kolory biały i czerwony, ułożone w dwóch poziomych, równoległych pasach tej samej szerokości, z których górny jest koloru białego, a dolny koloru czerwonego.
2. Przy umieszczaniu barw Rzeczypospolitej Polskiej w układzie pionowym kolor biały umieszcza się po lewej stronie płaszczyzny oglądanej z przodu.
3. Wzór barw Rzeczypospolitej Polskiej zawiera załącznik nr 2.

Art. 5.

1. Barwy Rzeczypospolitej Polskiej stanowią składniki flagi państwowej Rzeczypospolitej Polskiej.
2. Każdy ma prawo używać barw Rzeczypospolitej Polskiej, w szczególności w celu podkreślenia znaczenia uroczystości, świąt lub innych wydarzeń, z uwzględnieniem art. 1 ust. 2.

Art. 6.

1. Flagą państwową Rzeczypospolitej Polskiej jest prostokątny płat tkaniny o barwach Rzeczypospolitej Polskiej, umieszczony na maszcie.
2. Flagą państwową Rzeczypospolitej Polskiej jest także flaga określona w ust. 1, z umieszczonym pośrodku białego pasa godłem Rzeczypospolitej Polskiej.
3. Wzory flagi państwowej Rzeczypospolitej Polskiej i flagi państwowej z godłem Rzeczypospolitej Polskiej zawiera załącznik nr 3.

Art. 6a.

Ustanawia się dzień 2 maja Dniem Flagi Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 7.

1. Flagę państwową Rzeczypospolitej Polskiej podnosi się na budynkach lub przed budynkami stanowiącymi siedziby urzędowe albo miejsce obrad:
  - 1) Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej,
  - 2) Senatu Rzeczypospolitej Polskiej,
  - 3) Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej,
  - 4) Rady Ministrów oraz Prezesa Rady Ministrów,
  - 5) organów stanowiących jednostek samorządu terytorialnego – w czasie ich sesji,
  - 6) organów administracji rządowej i innych organów państwowych oraz państwowych jednostek organizacyjnych, a także organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych – z okazji uroczystości oraz rocznic i świąt państwowych.
2. Flagę państwową Rzeczypospolitej Polskiej podnoszą również polskie statki żeglugi śródlądowej.

Art. 8.

1. Flagę państwową z godłem Rzeczypospolitej Polskiej podnoszą:
  - 1) przedstawicielstwa dyplomatyczne, urzędy konsularne oraz inne przedstawicielstwa i misje za granicą na budynkach lub przed budynkami ich siedzib urzędowych, a także kierownicy tych przedstawicielstw, urzędów i misji na swych rezydencjach i środkach komunikacji – w wypadkach przewidzianych w prawie i zwyczajach międzynarodowych;
  - 2) cywilne lotniska i lądowiska;
  - 3) cywilne samoloty komunikacyjne podczas lotów za granicą;
  - 4) kapitanaty (bosmanaty) portów – na budynkach lub przed budynkami stanowiącymi ich siedziby urzędowe.

Art. 9.

1. Flagę państwową z godłem Rzeczypospolitej Polskiej podnoszą polskie statki morskie jako banderę, zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami szczególnymi; ponadto do bandery stosuje się prawo i zwyczaje międzynarodowe.
2. Statki morskie pełniące specjalną służbę państwową podnoszą także flagę oznaczającą pełnienie tej służby.

Art. 15.

Godło i barwy Rzeczypospolitej są umieszczane, a hymn Rzeczypospolitej Polskiej wykonywany lub odtwarzany w sposób zapewniający im należną cześć i szacunek.

Art. 16.

1. Symbole Rzeczypospolitej Polskiej nie mogą być umieszczane na przedmiotach przeznaczonych do obrotu handlowego.
2. Dozwolone jest umieszczanie na przedmiotach przeznaczonych do obrotu handlowego godła lub barw Rzeczypospolitej Polskiej w formie stylizowanej lub artystycznie przetworzonej.

Załącznik nr 1
GODŁO RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Podnieść flagę!

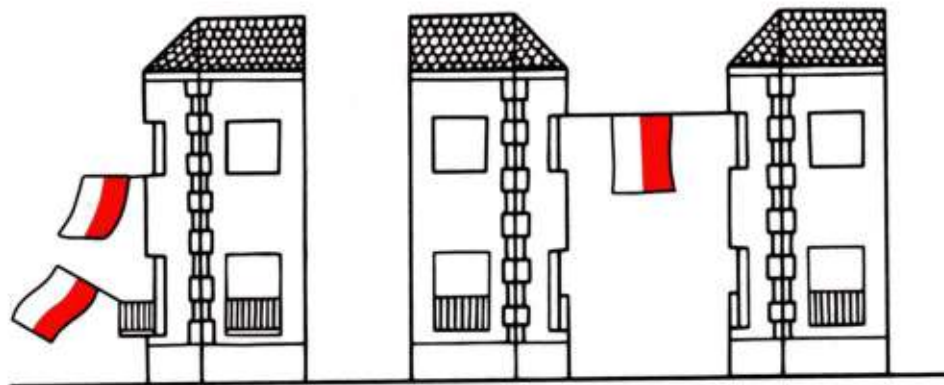
Z pewnością widzieliście wywieszane z balkonów, przyklejane do okien lub używane przez kibiców flagi biało-czerwone z napisem POLSKA, z herbem pośrodku obu pasów, a także z herbem i napisem pod nim. To nie jest flaga Rzeczypospolitej Polskiej, bo na fladze państwowej nie wolno umieszczać żadnych napisów i żadnego rodzaju rysunków.

A więc powtórzmy to, o czym mówiliśmy już wcześniej – polska flaga ma dwa pasy poziome równej szerokości, biały u góry, czerwony u dołu. Jej ustawowe proporcje to 5:8. Jeśli chcemy ją wywiesić, musi być czysta i mieć czytelne barwy, nie może być pomięta lub postrzępiona.

Pamiętajmy też o tym, że flagi nie powinno się podnosić i wywieszać w dni deszczowe i przy bardzo silnym wietrze. Nie może też dotykać podłogi, ziemi, bruku lub wody, a jedynym godnym sposobem zniszczenia zużytej flagi jest jej niepubliczne spalenie.

Na mocy ustawy z 2004 roku¹, wprowadzającej Dzień Flagi Rzeczypospolitej Polskiej (2 maja), obywatele uzyskali również prawo używania barw Rzeczypospolitej Polskiej. Dzięki temu każdy może flagę wywiesić nie tylko w święta państwowe, ale kiedy i na jak długo chce.

Warto wiedzieć, jak flagę eksponować. Najczęściej umieszcza się ją na maszcie skośnym umocowanym do ściany budynku lub do balkonu. Ale może być wywieszona także nad ulicą.

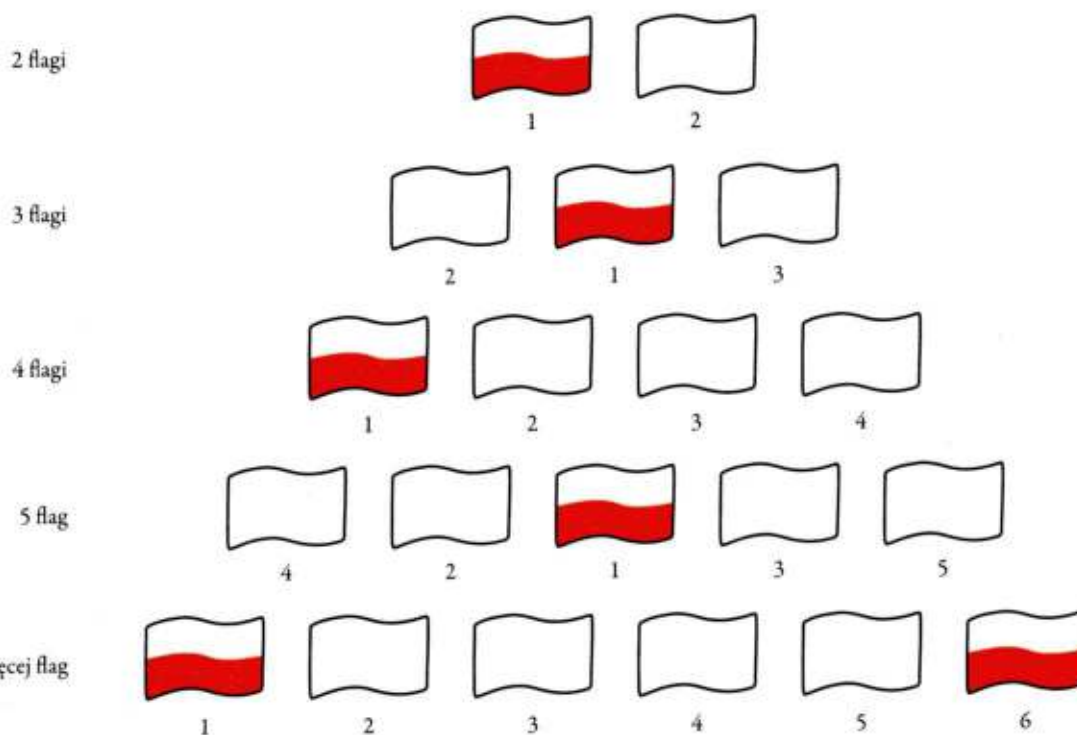

1. Ustawa o zmianie ustawy o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 lutego 2004 r., w: Dziennik Ustaw 2004 Nr 49 poz. 467.

Jednakże gdybyśmy chcieli wywiesić obok flagi państwowej inną flagę (na przykład miasta lub gminy) lub więcej flag, to musimy wiedzieć, w którym miejscu ma się znaleźć flaga państwowa.

Poniższe informacje pozwolą wam sprawdzić, czy tam, gdzie mieszkać, flagi są odpowiednio eksponowane. Głównie chodzi o kolejność tych flag, które wywieszane są na fasadach ratuszów i przed gmachami publicznymi na masztach, stanowią dekorację sal i są niesione w pochodzie.

- Jeśli wywieszają się lub niesie w pochodzie 2 lub 4 flagi, to zgodna z hierarchią kolejność jest od lewej do prawej, patrząc w pierwszym przypadku od strony ulicy lub publiczności, a w drugim – na czoło pochodu.
- Jeśli wywieszają się lub niesie w pochodzie 3 lub 5 flag, najbardziej honorowe miejsce jest w środku.
- Jeśli jest 6 lub więcej flag, trzeba mieć dwie takie same flagi najwyższe w hierarchii i umieścić je na początku i na końcu.

Miejsca dla flag wyznacza następująca hierarchia:

1. Flaga państwowa Rzeczypospolitej Polskiej
2. Flaga innego państwa
3. Flaga województwa
4. Flaga powiatu
5. Flaga gminy
6. Flaga organizacji międzynarodowej i flaga europejska
7. Flaga służbowa (policji, straży miejskiej, straży pożarnej, poczty itp.)
8. Flaga instytucji, organizacji, uczelni, szkoły, klubu sportowego itp.

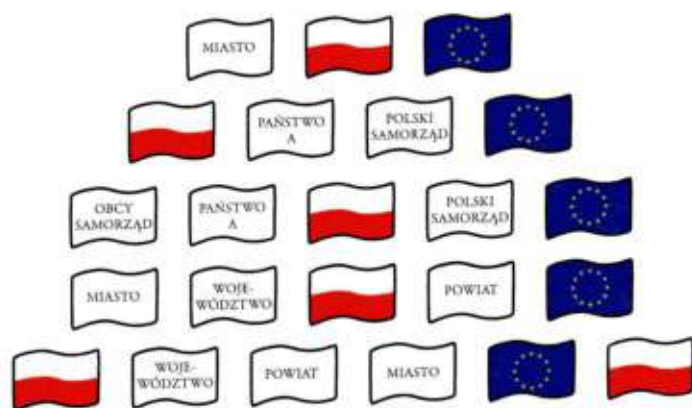
Przykłady właściwej kolejności flag

Z innymi flagami państwowymi

Z innymi flagami państwowymi i flagą europejską

Z innymi flagami państwowymi, samorządowymi i flagą europejską

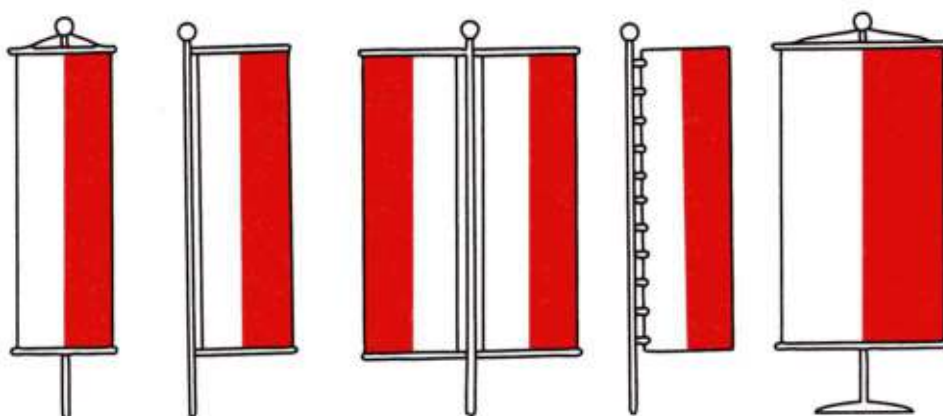

Z flagami samorządowymi

Wizyta władz Krakowa w Warszawie

Wizyta władz Warszawy w Krakowie

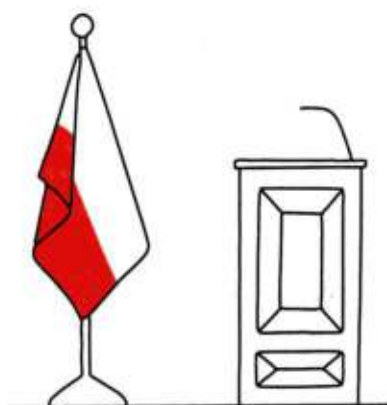
Flaga państwowa zawieszona pionowo musi mieć zawsze pas biały z lewej strony. Przykładem są bannery i flagi stolikowe.

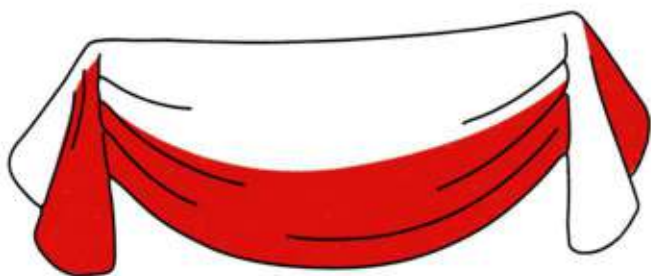
Jeśli umieszcza się flagę państwową skrzyżowaną z inną flagą, flaga państwowa musi być z lewej strony, a jej drzewce krzyżować się nad drzewcem innej flagi.

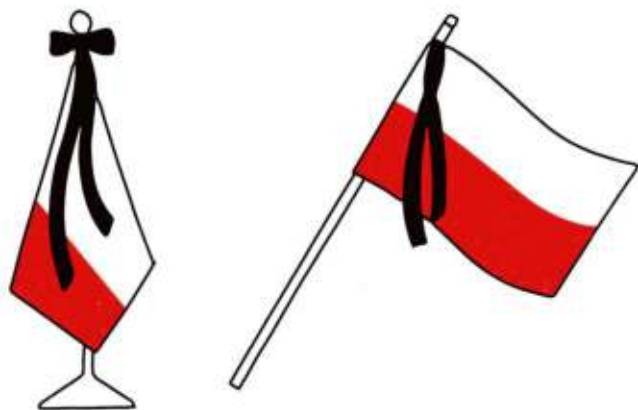
Na sali konferencyjnej flagę państwową umieszcza się na podium po lewej stronie od mównicy lub drapuje w centralnym miejscu na ścianie za stołem prezydyjnym.

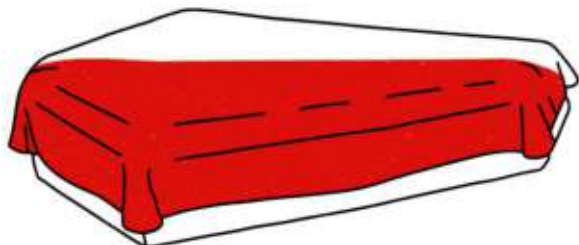
Udrapowana flaga państwowa musi mieć na odcinku pionowym pas biały z lewej, a na poziomym – u góry.

W dniach żałoby narodowej flaga państwowa podniesiona jest do połowy masztu stojącego, a na maszcie umocowanym pod kątem na ścianie lub słupie jest oparta kirem (przewiązana czarną szarfą). Na maszcie stojącym wciąga się ją rano na sam szczyt i po chwili powoli opuszcza do połowy wysokości masztu. Wieczorem podciąga się ją na szczyt masztu, a następnie powoli opuszcza na dół i składa.

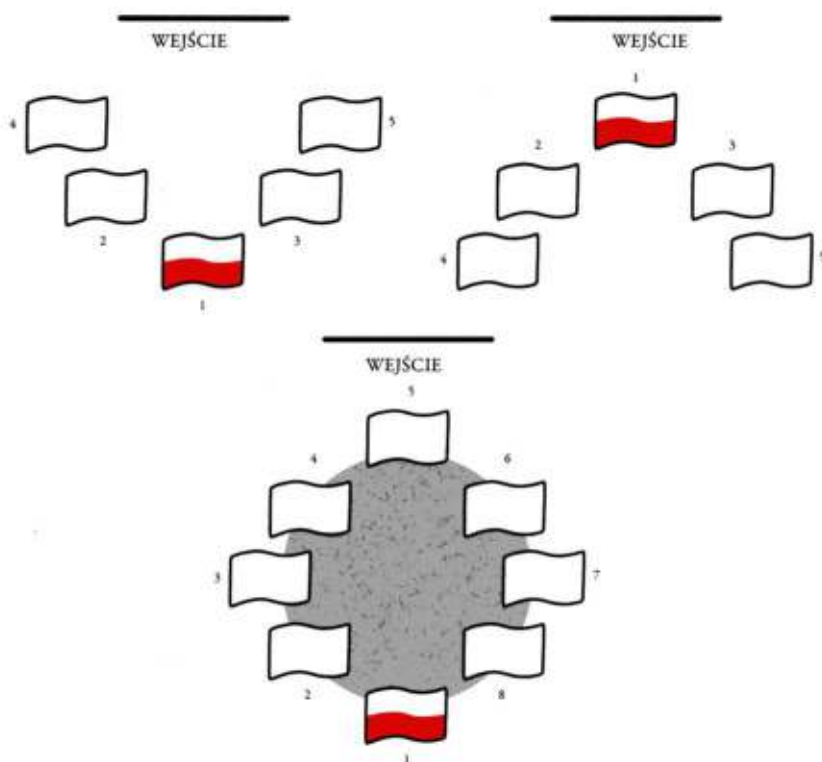
Flagą państwową można przykryć trumnę zmarłej osoby. Flagę układa się wtedy tak, by pas biały był nad sercem zmarłego. Przed złożeniem trumny do grobu należy flagę zdjąć.

Warto również wiedzieć, jakie są reguły eksponowania flag na masztach stojących.

- Flagę państwową podnosi się na maszcie stojącym po lewej stronie bramy lub wejścia do obiektu, przed którym stoi maszt, patrząc od strony ulicy.
- Flagę państwową podnosi się jako pierwszą i opuszcza jako ostatnią.
- W grupie masztów wszystkie maszty muszą być jednakowej wysokości.
- Maszty mogą być rozmieszczone w linii prostej, a jeśli masztów jest 5 lub więcej – również w półkolu; jeśli 8 lub więcej – w kole. W centrum koła można ustawić maszt wyższy od innych, przeznaczony dla flagi państwowej, ale pod warunkiem, że na pozostałych masztach nie będą wywieszane flagi innych państw.

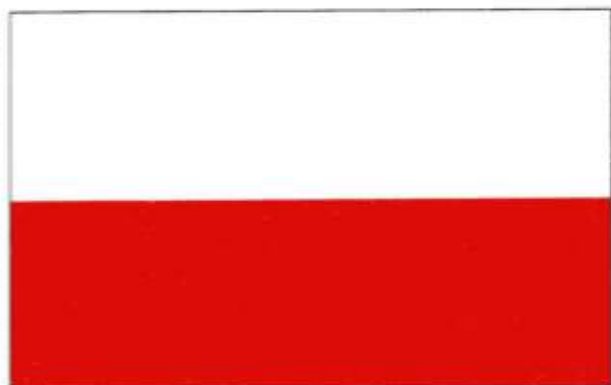

- Odległość między masztami w rzędzie, półkolu lub kole powinna wynosić co najmniej $\frac{1}{4}$ wysokości masztu.
- W grupie flag wszystkie flagi muszą mieć jednakową szerokość (wysokość).
- Szerokość flagi na maszcie stojącym nie może być mniejsza niż $\frac{1}{6}$ wysokości masztu lub większa niż $\frac{1}{4}$ wysokości masztu. Szerokość flagi na maszcie skośnym, umocowanym do ściany lub słupa, nie może być mniejsza niż $\frac{1}{6}$ długości masztu lub większa niż $\frac{1}{2}$ długości masztu.
- *Nie wolno umieszczać na maszcie więcej niż jedną flagę.*
- Flagą może pozostawać na maszcie od świtu do zmroku. Jeśli zostaje dłużej, musi być dobrze oświetlona.

W powyższym tekście jest mowa między innymi o tym, że na fladze nie można umieszczać żadnych napisów. Ale na różnych zawodach sportowych, głównie w skokach narciarskich, kibice mają biało-czerwone flagi lub transparenty z nazwami miejscowości, z których przyjechali. W związku z tym trzeba przypomnieć, że istnieje różnica między flagą Rzeczypospolitej Polskiej a barwami narodowymi. Zgodnie z ustawą flaga ma określone proporcje – 5:8, a barwy narodowe mogą być krótsze lub dłuższe. Z tego wynika, że umieszczenie napisu na barwach narodowych nie stanowi naruszenia ustawy. I trudno będzie rozstrzygnąć, czy te napisy stanowią beczczenie barw narodowych, czy też świadczą o patriotyzmie kibiców, którzy chcą pokazać nie tylko, z jakich miejscowości pochodzą, ale przede wszystkim, że są Polakami.

Kibice z transparentami w barwach narodowych podczas zawodów w skokach narciarskich

Flagi państwowe Rzeczypospolitej Polskiej według obowiązującej ustawy

Na koniec warto powiedzieć kilka słów o flagze europejskiej, którą często wieszka się z flagą Rzeczypospolitej Polskiej. Jest to flaga, którą od 1955 roku używa Rada Europy, w latach 1986–1992 miała ją Europejska Wspólnota Gospodarcza, a od 1992 roku posługuje się nią Unia Europejska. Mało znany jest fakt, że jej twórcę (był nim francuski rysownik Arsène Heitz) zainspirował biblijny znak na niebie, czyli Matka Boża z kręgiem dwunastu gwiazd wokół głowy. Oficjalnie podaje się, że 12 gwiazd jest symbolem jedności, solidarności i harmonii między narodami Europy.

Flaga europejska

Słowniczek heraldyczno-weksylologiczny

ATRYBUT

przedmiot o znaczeniu symbolicznym, ściśle związany z postacią, którą się zazwyczaj z tym przedmiotem przedstawia. Na przykład atrybutem św. Piotra są dwa klucze, a atrybutami bogini sprawiedliwości są waga i miecz.

BANDERA

weksylium używane na morzu, określające przynależność państwową okrętu, statku, jachtu, promu itp. Mocowane do liny, tak jak flaga, i podnoszone na rufie. Rozróżnia się kilka rodzajów bander:

bandera cywilna – weksylium określające przynależność państwową statków handlowych, pasażerskich i rybackich, a także promów i jachtów; dawniej zwana kupiecką, później handlową;

bandera jednostek pomocniczych marynarki wojennej – weksylium określające przynależność państwową statków wspomagających okręty wojenne, takich jak kutry patrolowe i trałowce, przerywacze zagród minowych, zbiornikowce, holowniki itp.;

bandera wojenna – weksylium określające przynależność państwową okrętu wojennego.

BANNER

weksylium pionowe o proporcjach od 1:4 do 1:8, eksponowane na maszcie flagowym.

BARWY

zestaw dominujących kolorów herbu, najczęściej godła i tarczy; stosowane na flagach i innych weksyliach oraz na szarfach, kokardach i draperiach.

CHORĄGIEW

weksylium mocowane do drzewca, używane od XII wieku, o płacie prostokątnym. Początkowo płat chorągwi miał barwę tarczy herbowej i na nim umieszczano godło herbu, a później na płacie malowano lub naszywano cały herb lub inne przedstawienia, głównie o tematyce religijnej. W średniowieczu znak bojowo-rozpoznawczy oddziału wojskowego (chorągwi) wystawianego przez władcę, biskupstwo, miasto, cech, bractwo lub ród. Później znak używany na lądzie i na morzu przez władców, a na lądzie również przez oddziały wojskowe, ziemie, miasta, parafie, cechy itp. Obecnie weksylium kościelne. Może też być znakiem głowy państwa, jeśli jego płat jest odwzorowaniem herbu lub jest na nim herb.

FLAGA

najbardziej powszechnie używane weksylium. Wykonane jest z tkaniny, ma kształt prostokąta i określone proporcje. Rozróżnia się wiele rodzajów flag:

- flaga armatorska** – flaga kompanii zajmujących się przewozem towarów drogą morską;
- flaga armii** – flaga określająca rodzaj wojsk, używana w miejscach stacjonowania jednostek armii, paradach i innych uroczystościach wojskowych;
- flaga celna** – flaga statków i urzędów celnych;
- flaga funkcyjna** – flaga dostojnika pełniącego wysoką funkcję w rządzie, wojsku lub policji; najczęściej występują: flaga premiera, flagi ministrów i ich zastępców, flagi szefów sztabów i ich zastępców, flagi inspektorów generalnych rodzajów sił zbrojnych;
- flaga gabinetowa** – flaga na specjalnym stojaku, umieszczona w gabinecie lub sali konferencyjnej; w wielu państwach jest wykonana z najlepszej jakości tkaniny i obszyta frędzlą;
- flaga heraldyczna** – flaga, na płacie której o barwie (barwach) pola tarczy herbowej jest godło herbowe;
- flaga herbowa** – flaga o jednobarwnym płacie z herbem w środku lub w części czołowej;
- flaga lotnictwa cywilnego** – flaga używana na terenie lotnisk i lądowisk cywilnych;
- flaga lotnictwa wojskowego** – flaga używana na terenie lotnisk i lądowisk wojskowych oraz miejsc stacjonowania jednostek lotnictwa wojskowego;
- flaga marynarki wojennej** – flaga określająca rodzaj wojsk, używana w miejscach stacjonowania jednostek marynarki wojennej, paradach i innych uroczystościach wojskowych;
- flaga narodowa** – flaga używana przez obywateli, stowarzyszenia, przedsiębiorstwa, instytucje itp.;
- flaga okolicznościowa** – flaga zaprojektowana dla nadania uroczystego charakteru jednorazowym wydarzeniom politycznym, gospodarczym czy sportowym lub na uroczystość związaną z rocznicą ważnych wydarzeń;
- flaga państwowa** – flaga używana przez władze, instytucje, stowarzyszenia i obywateli danego państwa;
- flaga pilota** – flaga statków pilotowych;
- flaga pocztowa** – flaga statków przewożących pocztę;
- flaga rangowa** – flaga admirała floty, admirała, wiceadmirała, kontradmirała, komandora lub generała, podnoszona w czasie ich obecności na pokładzie okrętu wojennego;
- flaga sił lądowych** – flaga określająca rodzaj wojsk, używana w miejscach stacjonowania jednostek sił lądowych, paradach i innych uroczystościach wojskowych;
- flaga sił specjalnych** – flaga określająca rodzaj wojsk, używana w miejscach stacjonowania jednostek sił specjalnych, paradach i innych uroczystościach wojskowych;

flaga służbowa – flaga na statku pełniącym służbę zleconą przez władze państwowe; w Polsce takie flagi mają: służba hydrograficzna i dozorcza urzędu morskiego, służba ratownicza i do zwalczania zanieczyszczeń, lodołamacze, piloci portowi, a także służby pożarnicze, szkolne, celne, sanitarne i telekomunikacyjne;

flaga stolikowa – nieduża flaga mocowana do pręta z podstawką, ustawiana na stole konferencyjnym, używana głównie w czasie konferencji międzynarodowych lub podpisywania umów międzynarodowych;

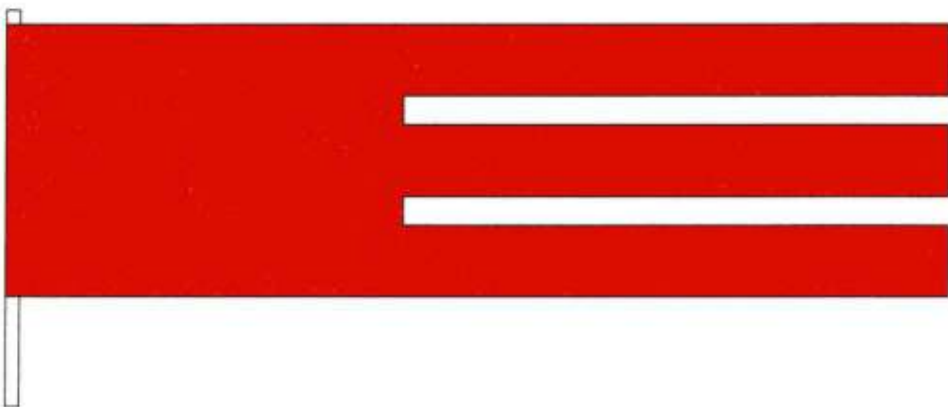
flaga urzędowa – flaga używana przez władze i urzędy państwowe lub samorządowe.

GODŁO

figura (lub figury) heraldyczna umieszczona na tarczy herbowej. Stanowi jeden z dwóch elementów herbu w wersji podstawowej. Drugim elementem jest tarcza.

GONFANON

proporzec, którego długość jest trzy do sześciu razy większa od szerokości, zakończony trzema, czterema lub pięcioma językami prostymi.

GRYF

mityczne zwierzę z głową, skrzydłami i przednimi łapami orła oraz tułowiem, tylnymi łapami i ogonem lwa. Obok lwa i orła najczęściej występujące w herbach zwierzę.

HERALDYK

znawca heraldyki, czyli zasad tworzenia herbów i specyficznej stylizacji figur heraldycznych.

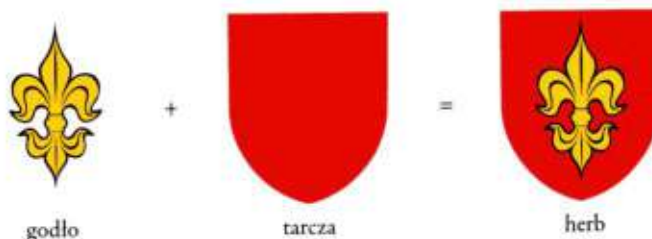
HERALDYKA

pomocnicza nauka historii, zajmująca się historią i znaczeniem herbów oraz ich kształtem artystycznym.

HERB

znak bojowy, rozpoznawczy i własnościowy, złożony z godła umieszczonego na tarczy herbowej.

INICJAŁ

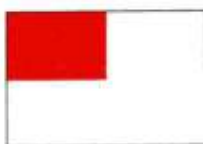
pierwsza litera nazwy lub nazwiska. W herbach i na weksyliach występują głównie inicjały władców.

INSYGNIA

oznaki władzy lub urzędu. Insignia królewskie noszą nazwę „regalia”. Insignium urzędu marszałkowskiego jest ozdobna laska, prezydenta miasta, burmistrza i wójta – łańcuch, zaś przewodniczącego rady – ozdobna laska lub dzwonek.

KANTON

pierwsza (lewa), górna ćwiartka płata weksylium.

KOKARDA

początkowo oznaka ze wstążki noszona przy kapeluszu lub czapce jako godło narodowe lub państwowe, z czasem przybrała postać metalowych rozetek. Noszona w wojsku polskim od czasów saskich aż do 1831 roku była biała. W roku 1831 dodano do koloru białego także kolor czerwony jako barwy herbu Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Obecnie kokardę zastępuje orzełek metalowy.

KORONA OTWARTA

złota obręcz z osadzonymi na niej czterema, sześcioma lub ośmioma złotymi kwiatonami w kształcie lilii lub liści roślinnych. Korona wieńcząca godła heraldyczne ma zazwyczaj cztery kwiatony (trzy widoczne) w kształcie trójliścia.

KORONA ZAMKNIĘTA

korona z dodatkiem krzyżujących się ze sobą złotych półkolistych obręczy wysadzanych perłami. U góry, w miejscu gdzie krzyżują się obręcze, jest złota kula zwieńczona krzyżem.

KRZYŻ KAWALERSKI

krzyż, zwany również rycerskim, o równej długości ramion w kształcie trójkątów, których wierzchołki zbiegają się w środku. Boki ramion mogą być proste lub lekko wklęsłe. Również nazwa najniższej (w Polsce piątej) klasy orderu.

KRZYŻ MALTAŃSKI

oznaka zakonu Joannitów, zwanego potocznie maltańskim. Obecna, pełna nazwa zakonu brzmi: Suwerenny Rycerski Zakon Szpitalników Świętego Jana z Jerozolimy, z Rodos i z Malty. Cztery ramiona krzyża, z których każde ma na końcu trójkątne wycięcie, symbolizują cztery cnoty rycerskie – wierność, honor, wstrzemięźliwość i przezorność, a osiem rogów nawiązuje do ośmiu błogosławieństw Chrystusa z Kazania na Górze – wiary, nadziei, mądrości, sprawiedliwości, miłosierdzia, miłości, umiarkowania i męstwa.

KWIATONY

sterczyny w formie kwiatów lub liści, umocowane na obręczy korony, zwane także fleuronami. Polska korona, używana od 1320 roku do koronacji królów, miała osiem kwiatonów w kształcie heraldycznej lilii.

MUNDURY WOJEWÓDZKIE

odświętne szaty szlachty polskiej, noszone od 1778 roku w sejmie i sejmikach. Wprowadzenie tych mundurów, wyróżniających i identyfikujących posłów z danego województwa, zalecił sejm ordynacyjny w 1776 roku.

ORDER

najwyższa forma wyróżnienia honorowego wojskowych i cywilów za zasługi dla kraju.

PIECZĘĆ

znak własnościowy i rozpoznawczy odciskany najczęściej w wosku, a w czasach nowszych w laku, lub bezpośrednio na papierze za pomocą metalowego tłoku, na którym wyrzeźbiono herb lub godło, a w otoku napisano, czyja to pieczęć. Królowie polscy mieli pieczęć majestatową, pieczęcie kancelaryjne – większą i mniejszą (różniły się wielkością), pieczęcie koronne – większą i mniejszą oraz sygnety (pierścienie z wrytym w oczku herbem).

PIECZĘĆ KORONNA

królowie Polski używali dwóch pieczęci koronnych, większej i mniejszej. Pieczęć koronną większą wprowadził Zygmunt I Stary (1507–1548). W jej polu był herb Orzeł Biały, a wokół niego wieniec herbów poszczególnych ziem. Taki wzór przyjęli wszyscy późniejsi królowie. Liczba herbów ziemskich na tych pieczęciach wahała się od 9 do 11. Na pieczęci koronnej mniejszej, używanej od czasu panowania Jana Olbrachta (1492–1501), był czteropolowy herb z Orłem Białym i Pogonią, a od czasów Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673) do 1795 roku znajdował się sam Orzeł Biały.

PIECZĘĆ MAJESTATOWA

pieczęć używana przez cesarzy i królów do sygnowania najważniejszych dokumentów. Nazwę swą zawdzięcza temu, że na jej głównej stronie, czyli awersie, jest przedstawienie króla na majestacie, czyli siedzącego na tronie, w koronie na głowie, z berłem w prawej ręce i jabłkiem królewskim w lewej. Najstarszą polską pieczęcią majestatową jest dwustronna pieczęć króla Przemysła II z 1295 roku. Na jej rewersie (stronie odwrotnej) widnieje herb Orzeł Biały.

PŁAT

cała powierzchnia tkaniny, z której wykonane jest weksylium.

PROPORZEC MARYNARKI WOJENNEJ

weksylium umieszczane na dziobie okrętu wojennego na czas postoju w porcie lub na redzie.

REGALIA

insygnia królewskie, czyli korona, berło i jabłko królewskie. Do regaliów zalicza się również miecz używany podczas koronacji, którym w Polsce był Szczerbiec, wykonany w pierwszej ćwierci XIV wieku i użyty po raz pierwszy przy koronacji

Władysława Łokietka. Jednym z polskich regaliów jest także włócznia św. Maurycego (a właściwie jej grot), którą cesarz Otton III podarował na zjeździe gnieźnieńskim w 1000 roku księciu Bolesławowi Chrobremu.

SYMBOLIKA BARW

przypisywane kolorom znaczenie symboliczne. Od zarania dziejów wiązano z nimi barwy minerałów i metali oraz żywioły. Później zaczęto z nimi kojarzyć planety i dni tygodnia, cnoty, cechy charakteru i uczucia. Ważną rolę odgrywa w naszym kręgu kulturowym symbolika barw związana z chrześcijaństwem. W herbie czy na fladze dany kolor może mieć jedno lub kilka znaczeń symbolicznych z poniższej listy, lecz nigdy nie ma wszystkich. Ponadto jest jeszcze bardzo wiele innych znaczeń symbolicznych, których tu nie wymieniamy. Na przykład czerwień może na flagach być symbolem rewolucji, socjalizmu i komunizmu, krwi przelanej w walce o niepodległość, a błękit może oznaczać morze lub inne wody, narody tureckie, pokojowe współistnienie lub czyste niebo.

złoto – boski majestat, objawienie Ducha Świętego, gloria zmartwychwstania; szlachetność, wspaniałomyślność, wzniosłość, życzliwość, miłosierdzie;

Słońce, topaz, złoto, światło; niedziela;

srebro – czystość, wieczna chwała, niepokalaność;

niewinność, uczciwość, lojalność, szczerłość, pokora;

Księżyc, perła, srebro, woda, pokój; poniedziałek;

czerwień – Duch Święty, krew Odkupiciela, miłość;

odwaga, dzielność, waleczność, poświęcenie, żarliwość;

Mars, rubin, żelazo, ogień, wojna; wtorek;

zieleń – sprawiedliwi i wybrani, boskie zmiłowanie, nowe życie, nadzieja;

dworskość, radość, żywotność, obfitość, zdrowie, ufność;

Merkury, szmaragd, rtęć; środa;

purpura – Stworzyciel – Bóg Ojciec, męczeństwo, pokuta;

dobroć, hojność, mądrość, duma, umiarkowanie;

Jowisz, ametyst, cyna, chmury; czwartek;

błękit – Matka Boża, niebo, prawda, wiara;

piękno, lojalność, wierność, stałość, łagodność, niezawisłość;

Wenus, szafir, miedź, powietrze; piątek;

czern – śmierć, żaloba, smutek, piekło, noc, strach, nieszczęście;

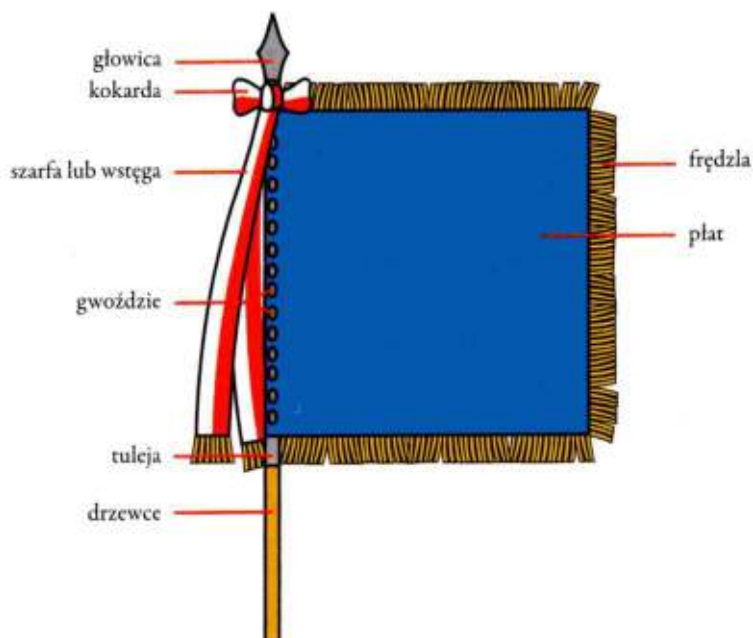
słabość, pokora, skromność, nicość;

Saturn, diament, ołów, ziemia; sobota.

SZTANDAR

weksylium występujące tylko w jednym egzemplarzu, znak jednostki liniowej sił zbrojnych, szkoły wojskowej, jednostki organizacyjnej straży granicznej lub policji, straży miejskiej, straży pożarnej, jednostki samorządu terytorialnego, partii

politycznej, stowarzyszenia, związku zawodowego, szkoły itp. Sztandar składa się z dwóch zszytych ze sobą kwadratowych lub prostokątnych płatów tkaniny o odmiennych wzorach i drzewca z głowicą. Trzy skraje płata są obszyte frędzlą. Czwarty skraj jest przymocowany do drzewca, często trwale za pomocą ozdobnych gwoździ. Głowicą wieńczącą drzewce może być grot lub trójwymiarowa figura (najczęściej główne godło występujące na płacie). U nasady głowicy wiąże się szarfę, wstęgę orderu lub ozdobne sznury.

WEKSYLIUM (L. MN. WEKSYLIA)

znak rozpoznawczy wykonany z tkaniny, mocowany do drzewca lub liny. Każdy z kilkudziesięciu rodzajów weksyliów ma swoją nazwę własną (patrz: bandera, banner, chorągiew, flaga, gonfanon, proporzec, sztandar).

WEKSYLOLOGIA

inaczej flagoznawstwo, czyli nauka zajmująca się badaniem historii, znaczenia, kompozycji, zasad tworzenia, symboliki i użycia wszelkiego rodzaju weksyliów.

Bibliografia

- Andrulewicz Henryk, *Geneza Orła Białego jako herbu Królestwa Polskiego w roku 1295*, w: „Studia źródłoznawcze”, tom XIII, 1968.
- Bielski Marcin, *Kronika polska*, Kraków 1597.
- Bigoszevska Wanda, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989.
- Brückner Aleksander, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1937.
- Chmiel Adam, *Barwa i chorągiew polska*, w: „Biblioteka krakowska” nr 56, Kraków 1919.
- Decjusz Jodok Ludwik, *De Sigismundi regis temporibus liber*, Kraków 1521.
- Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach przez dodanie Krzyża w Koronie*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 3, Londyn, dnia 8 grudnia 1956 r.
- Dekret z dnia 7 grudnia 1955 r. o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz o pieczęciach państwowych*, w: „Dziennik Ustaw” Nr 47, dnia 31 grudnia 1955 r.
- Długosz Jan, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1962.
- Długosz Jan, *Banderia Prutenorum*, Kraków 1448 <http://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra>
- Drelicharz Wojciech, Piech Zenon, *Dawne i nowe herby Małopolski*, Kraków 2004.
- Gloger Zygmunt, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa 1972.
- Gooders John, *Ptaki Polski i Europy*, Wrocław 2003.
- Grimal Pierre, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1997.
- Gumowski Marian, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1919.
- Gwagnin Aleksander, *Kronika Sarmacyi Europyjskiej, w której się zamyka Królestwo Polskie*, Kraków 1611 <http://www.mbc.malopolska.pl/dlibra>
- Historia Polski w liczbach*, GUS, Warszawa 1994.
- Hennel-Bernasikowa Maria, *Armsy Zygmunta Augusta*, Kraków 1998.
- Jeziorowski Tadeusz, Jeziorkowski Andrzej, *Mundury wojewódzkie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa 1992.
- Kamocki Franciszek, *O proporcach, banderach, sztandarach i kokardach*, Warszawa 1917.
- Kromer Marcin, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Bazylea 1554 <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra>
- Królestwo zwierząt*, red. David Burnie, Warszawa 2003.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Dawne bandery polskie*, w: „Nautologia” nr 1 (21), Gdynia 1971.
- Kuczyński Stefan Krzysztof, *Polskie herby ziemskie*, Warszawa 1993.
- Lesser Alexander, *Królowie polscy*, Warszawa 1860.
- Lileyko Jerzy, *Regalia polskie*, Warszawa 1987.
- Łojko Jerzy, *Średniowieczne herby polskie*, Poznań 1985.
- Łoza Stanisław, *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1921.
- Mikucki Sylwiusz, *Heraldyka Piastów śląskich do schyłku XIV wieku*, w: *Historia Śląska od najdawniejszych czasów do r. 1400*, tom 3, Kraków 1935.
- Nowak Andrzej, *Dzieje Polski*, tom 1, Kraków 2014.
- Nowak Andrzej, *Dzieje Polski*, tom 2, Kraków 2015.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej oraz o pieczęciach państwowych*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 235, Warszawa, dnia 2 grudnia 2005 r.
- Paprocki Bartosz, *Gniazdo cnoty*, Kraków 1578 <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra>

- Paprocki Bartosz, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584.
- Piech Zenon, *Ikonaografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993.
- Piekosiński Franciszek, *Heraldyka polska wieków średnich*, Kraków 1889
<http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra>
- Poczet królów i książąt polskich Jana Matejki*, red. Maja Lipowska, Warszawa 1998.
- Ptak Jan, *Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin 2002.
- Puchalski Zbigniew, Wojciechowski Ireneusz J., *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa 1987.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 21 października 2005 r. w sprawie wzorów flag dla statków morskich na oznaczenie pełnionej specjalnej służby państwowej oraz okoliczności i warunków ich podnoszenia*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 235, Warszawa, dnia 2 grudnia 2005 r.
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 4 maja 2009 r. w sprawie określenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 82, Warszawa, dnia 3 czerwca 2009 r.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach*, w: „Dziennik Ustaw” Nr 115, dnia 28 grudnia 1927 r.
- Stemmata Polonica. Rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu*, wyd. H. Polackówna, Lwów 1927.
- St. Galler Abt's Ulrich Rochs Wappenbuch*, 1480 <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/csg/1084>
- Sztakelberg Jurij, *Pieczęcie powstańcze 1863–1864*, Warszawa 1988.
- Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Dziennik Ustaw” Nr 69, dnia 28 sierpnia 1919 r.
- Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. o godle, barwach i hymnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, w: „Dziennik Ustaw” Nr 7, Warszawa, dnia 11 marca 1980 r.
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, w: „Dziennik Ustaw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej” Nr 75, Warszawa, dnia 31 grudnia 1989 r.
- Ustawa z dnia 9 lutego 1990 r. o zmianie przepisów o godle, barwach i hymnie Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 10, Warszawa, dnia 22 lutego 1990 r.
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 78, Warszawa, dnia 19 listopada 1990 r.
- Ustawa z dnia 16 października 1992 r. o orderach i odznaczeniach*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 90, Warszawa, dnia 8 grudnia 1992 r.
- Ustawa z dnia 19 lutego 1993 r. o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 34, Warszawa, dnia 30 kwietnia 1993 r.
- Ustawa z dnia 5 marca 2009 r. o zmianie ustawy o znakach Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” Nr 69, Warszawa, dnia 7 maja 2009 r.
- Vossberg F. A., *Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen*, Berlin 1854 <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra>
- Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 29 stycznia 1996 r. w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Monitor Polski” Nr 14, Warszawa, dnia 28 lutego 1996 r.
- Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 grudnia 2005 r. zmieniające zarządzenie w sprawie szczegółowych zasad używania znaków Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustalenia innych znaków używanych w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, w: „Monitor Polski” 2005 nr 82 poz. 1165.
- Znamierowski Alfred, *Insygnia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2003.
- Znamierowski Alfred, *Stworzony do chwaty*, Warszawa 1995.

Źródła ilustracji

Na okładce: herb Polski za panowania Stefana Batorego, rys. Alfred Znamierowski

- s. 5: ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego
- s. 12: ze zbiorów Muzeum Mozaiki Wielkiego Pałacu w Stambule
- s. 13: ze zbiorów Jordańskiego Muzeum Archeologicznego
- s. 14: blok Poczty Polskiej, proj. Andrzej Jeziorowski
- s. 17 (u góry): litografia z pocztu Aleksandra Lessera
- s. 17 (u dołu, z lewej): z Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie
- s. 17 (u dołu, z prawej): z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie, sygn. 29/1597/4
- s. 18: fot. Agnieszka i Włoddek Bilińscy
- s. 19 (w drugim rzędzie, w środku): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 19 (pozostałe): rys. Alfred Znamierowski
- s. 20 (z lewej): ze zbiorów Zamku Królewskiego na Wawelu, fot. Stanisław Michta
- s. 20 (z prawej): rys. Alfred Znamierowski
- s. 21 (z lewej): ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu, fot. Arkadiusz Podstawka
- s. 21 (z prawej): rys. Alfred Znamierowski
- s. 22: rys. Alfred Znamierowski
- s. 23 (u góry): rys. Alfred Znamierowski
- s. 23 (u dołu): ze zbiorów Zamku Królewskiego na Wawelu, fot. Anna Stankiewicz
- s. 24–26: rys. Alfred Znamierowski
- s. 27–32: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 33: rys. Alfred Znamierowski
- s. 34: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 35 (u góry): ze zbiorów Zamku Królewskiego na Wawelu, fot. Anna Stankiewicz
- s. 35 (u dołu): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego, fot. Mirosław Ciunowicz
- s. 36–37: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 38 (u góry, z lewej): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 38 (pozostałe): rys. Alfred Znamierowski
- s. 39: fot. Mateusz Kowalski / Oku Mile
- s. 40 (u góry): ze Zbiorów Specjalnych Biblioteki Narodowej
- s. 40 (u dołu): fot. Mateusz Kowalski / Oku Mile
- s. 41–43: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 44: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego, fot. Mirosław Ciunowicz
- s. 45: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego, fot. Alfred Znamierowski
- s. 46: rys. Joanna Wąlczykowska / Oku Mile
- s. 47–48: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 49 (u góry): rys. Alfred Znamierowski
- s. 49 (u dołu), 50: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 51: rys. Alfred Znamierowski
- s. 52: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 53: z archiwum Muzeum Wojska Polskiego
- s. 54, 55 (u dołu), 56: skany z materiałów urzędowych
- s. 55 (u góry): z archiwum Muzeum Wojska Polskiego
- s. 57: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 58 (u góry): z archiwum Muzeum Wojska Polskiego
- s. 58 (u dołu): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 59 (u góry): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego
- s. 59 (u dołu): z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego, fot. Mateusz Kowalski / Oku Mile
- s. 60–62: z archiwum Instytutu Heraldyczno-Weksylologicznego

Podziękowania

Wydawnictwo i Autor serdecznie dziękują wszystkim,
którzy zaangażowali się w powstanie tej książki:

Panu Profesorowi Janowi Żarynowi – za wyjątkową przychylność i Przedmowę,
Księdzu Profesorowi Anastazemu Nadolnemu – za przekazanie materiałów ikonograficznych z zasobów Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie,

Pani Dr Kamili Follprecht – za przekazanie materiałów ikonograficznych z zasobów Archiwum Narodowego w Krakowie,

Panu Gen. Bryg. Witoldowi Szymańskiemu – za pomoc w kompletowaniu materiałów i konsultacje merytoryczne,

Panu Płk. Dr. Henrykowi Łatkowskiemu – za przekazanie materiałów ikonograficznych z zasobów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie,

Kancelarii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej – za udostępnienie replik historycznych chorągwi eksponowanych w Pałacu Prezydenckim,

Instytutowi Heraldyczno-Weksylogicznemu – za przekazanie materiałów ikonograficznych,

oraz

PKN ORLEN S.A. – za objęcie książki mecenatem.

Wydawnictwo Bajka
ul. Angorska 27 lok. 1
03-913 Warszawa
www.bajkizbajki.pl

© Copyright for the text by Alfred Znamierowski 2016
This edition © by Bajka Sp. z o.o. 2016

Redakcja: Katarzyna Szantyr-Królikowska
Korekta: Dorota Koman

Projekt typograficzny serii: Adam Pękalski
Opracowanie graficzne i makieta elektroniczna: Mateusz Kowalski / Oku Mile

Druk: OZGraf
Wydanie pierwsze, Warszawa 2016

ISBN 978-83-65479-03-7

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Przedruki fragmentów książki dozwolone wyłącznie za pisemną zgodą Autora i wydawnictwa.